ZEMALJSKA KOMISIJA HRVATSKE
ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA

Z L O Č I N I U LOGORU JASENOVAC

Z A G R E B 1946.

Izdanje ove knjige finansirano je od strane Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske

Knjiga se ne preporučuje osobama mlađim od 16 godina.

LOGOR JASENOVAC, USTAŠKO-NJEMAČKI INSTRUMENAT ZA UNIŠTENJE NAŠIH NARODA

U blizini ušća Une u Savu nalazilo se prije rata na sjevernoj obali Save veliko i napredno mjesto Jasenovac. Stanovništvo je bilo pretežno srpsko. Mjesto leži na željezničkoj pruzi Zagreb—Beograd. Tu je već prije rata bilo nekoliko industrijskih poduzeća, kao n. pr. tvornica cigle »Ciglara« i mala tvornica željezne robe »Lančara«.

Kako su na istočnoj strani velikog, Jasenovačkog polja utjecali u Savu pritoci Strug i Lonja, bio je čitav taj kraj izvrgnut stalnim proljetnim i jesenskim poplavama.

Vođe ustaške terorističke organizacije još prije svoga ulaska u Jugoslaviju dobro su znali, da u narodnim masama nemaju oslonca i da se na vlasti mogu održati samo terorom. Ulazeći u Jugoslaviju nakon njenog sloma i iza fašističkih tenkova, sa grupom svojih zločinaca, koje su još prije rata s fašističkim novcem izdržavali i fašističkim novcem vježbali u raznim talijanskim centrima za vršenje terorističkih akata, počeli su odmah prvih dana nakon okupacije da pod zaštitom njemačkih i talijanskih trupa i uz njihovu aktivnu pomoć vrše po već stvorenom planu hapšenja, masovna i pojedinačna ubijanja Srba, Židova i naprednih Hrvata.

Primjenjujući u Hrvatskoj rasističku teoriju o čistoći rase i nacije, odlučili su da istrijebe sve Srbe, Židove, Cigane; odlučili su da istovremeno likvidiraju i sve Hrvate, koji su ma na bilo koji način ispoljili svoje protufašističko raspoloženje.

Tako se napuniše za kratko vrijeme svi zatvori i sve tamnice.

Ustaše su doduše osnovali logore i u drugim mjestima, kao na pr. u Đakovu, Sisku, St. Gradiški, Lepoglavi, Loboru i c. d., no ovi su bili manji. Jasenovac je postao najvećim i glavnim koncentracionim logorom u tzv. NDH.

Ustaše su čitavo njegovo stanovništvo pobili ili ga preselili, a u samo mjesto smjestili stalan ustaški garnizon.

Prve transporte zatočenika, koji su se sastojali uglavnom od Židova i Srba, dopremili su do sela Krapje, koje se nalazi oko 12 km zapadno od Jasenovca, te im naložili da sagrade logorište, koje je dobilo službeni naziv: »Jasenovac logor br. I.«

Kako je broj zatočenika sve više rastao, osnovan je između Jasenovca i Krapja drugi logor, koji je dobio službeni naziv: »Logor br. II.«

Zatočenici su morali sami da na brzu ruku izgrade oba ova logora, da podignu barake i nasipe, koje im je voda neprestano rušila. Konačno su ustaše uvidjeli, da su oba ova mjesta nepodesna za logorišta, pa su ih nakon kratkog trajanja likvidirali i osnovali kraj »Ciglare« u Jasenovcu novi logor, koji je dobio službeni naziv: »Logor br. III.«

U samom mjestu Jasenovcu pretvorili su tvornicu kože u Logor br. IV.«, dok se logor u Staroj Gradiški, koja nije daleko od Jasenovca, spominje više puta u ustaškim izvještajima kao »Logor br. V.«

Svi su ovi logori mogli primiti do 7.000 zatočenika, no na »radu« ih nije bilo nikada više od 3—4000, pa ni u vrijeme kad je logor br. III. bio pun -raznovrsnih radionica.

Dne 25. studenoga 1941. izdao je t. zv. poglavnik NDH »zakonsku odredbu« br. CDXXIX-2101-Z-1941., koju je potpisao i njegov »ministar« pravosuđa i bogoštovlja dr. Mirko Puk.

Ta »zakonska odredba« govori o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne radne logore.

Glavne su tačke te odredbe ove:

»§ 1.

Nepoćudne osobe koje su pogibeljne za javni red i sigurnost, ili koje bi mogle ugroziti mir i spokojnost hrvatskog naroda ili tekovine oslobodilačke borbe hrvatskog ustaškog pokreta, mogu se uputiti na prisilni boravak u sabirne radne logore. Ove logore ovlaštena je osnivati u pojedinim mjestima NDH ustaška nadzorna služba.

§ 2.

Trajanje boravka u sabirnim i radnim logorima ne može biti kraće od 3 mjeseca ni duže od 3 godine.

§3.

Odluku o upućivanju osobe na prisilni boravak u sabirne i radne logore, o vremenu trajanja boravka i o stepenu opreza i paske donosi Ustaško redarstvo kao grana Ustaške nadzorne službe.

Sve upravne i samoupravne oblasti, kao i ustanove ustaškog pokreta dužne su Ustaškom redarstvu preko župskog redarstva svoga područja prijaviti osobe navedene u §-u 1. ove Zakonske odredbe.

Proti odluci Ustaškog redarstva o upućivanju na prisilan boravak u sabirne i radne logor nema pravnog lijeka ni tužbe na Upravni sud.

§ 6.

Ustaški nadzorni zapovjednik izdat će propisnik o ustrojstvu, poslovanju i stepenu opreza i paske u sabirnim i radnim logorima, te o uzdržavanju osoba upućenih u ove logore.«

* * *

Tako se zacario režim strahovlade »Ustaške nadzorne službe« i njezinog zapovjednika, koji je na stotine tisuća rodoljuba lišio života, a njihove porodice zavio u crno.

Otići u Jasenovac značilo je biti predan na milost i nemilost ustaškim koljačima, značilo je otići u mučeničku smrt. Crna je povijest jasenovačkog logora pokazala, da su ustaše poslali tamo sve one elemente, koje je trebalo likvidirati, jer su im bili nepoćudni »iz rasnih, vjerskih, nacionalnih ili političkih razloga«.

Danas možemo utvrditi, da su ustaše razvrstali sve zatočenike u dvije kategorije:

1. U prvu su kategoriju spadali svi oni zatočenici, koji su bili suđeni na kaznu upućivanja u sabirni logor za vrijeme koje je kraće od 3 godine. Namjera je ustaša bila da iscrpe do krajnjih granica radnu snagu tih zatočenika, pa da ih zatim uklone, da načine mjesta novim zatočenicima.

Vrlo je mali broj ovih zatočenika, koji su pušteni kući nakon što su izdržali kaznu, a i ti su većinom kod kuće umirali od posljedica patnji i bolesti, koje su dobili u logoru.

2. U drugu kategoriju spadaju zatočenici, koji su suđeni na kaznu upućivanja u sabirni logor u trajanju od 3 godine. Ovi zatočenici, koji su po presudi ustaškog redarstva upućivani

u logor na 3 godine, bili su u pravilu likvidirani odmah nakon dolaska u logor.

Obim je kategorijama zajedničko to, da su zatočenici bili upućeni u logor na temelju individualne »presude« ustaškog redarstva.

U toku ovoga prikaza vidjet ćemo međutim, da su ustaše kroz 4 godine dopremali u Jasenovac velike grupe muškaraca, žena i djece te ih ili uveli u sam logor i tamo likvidirali, ili ih likvidirali negdje u okolici Jasenovca.

Bile su to grupe Srba iz raznih gradova i sela, grupe Židova iz raznih gradova ili oblasti, čitavi logori, koje su ustaše preselili u Jasenovac radi likvidacije, svi Cigani sa područja »NDH«, itd., itd.

Ustaše su sve ove nesretnike jednostavno pokupili i dotjerali u masi u Jasenovac na klaonicu.

VISOKI ZID DIJELIO JE JASENOVAC OD OSTALOGA SVIJETA

Logor III.

Spomenuli smo već u uvodu, da su ustaše krajem godine 1941. počeli da podižu pravi jasenovački logor na prostoru gdje se nalazila »Ciglara« i da su mu dali službeni naziv »Logor br. III.«

Logor br. I. i Logor br. II. ćemo opisati u »Posebnom dijelu«. Oba ova logora su trajala samo nekoliko mjeseci, dok je logor br. III. postojao gotovo četiri godine.

Ustaše su u njemu podigli i mnoge druge radionice i izradili barake za nastambe zatočenika, sav prostor dali opasati zidom 3 metra visokim, pa je čitav taj »Logor br. III.« početkom proljeća 1945. izgledao onako, kako je urisan u nacrtu, koji je otisnut u ovom prikazu.

Sam se logor nalazio odmah kraj mjesta Jasenovca s istočne strane. Glavni ulaz u logor bio je na zapadnoj strani logora, na cesti, koja vodi kraj Save od Jasenovca u selo Košutaricu i dalje u Staru Gradišku. Ulazna vrata od jakog drveta bila su ugrađena u visoki zid, koji je okružavao logor s tri strane i bio visok 3 metra. Zid je tekao najprije prema sjeveru u dužini od 420 metara, zatim je skretao paralelno sa željezničkom prugom prema istoku u dužini od 1350 metara. Iza toga je mijenjao smjer prema jugu okomito na Savu i bio dug 1300 metara. Pri tome je presijecao cestu za Košutaricu. Tu su se nalazila tzv. Istočna vrata.

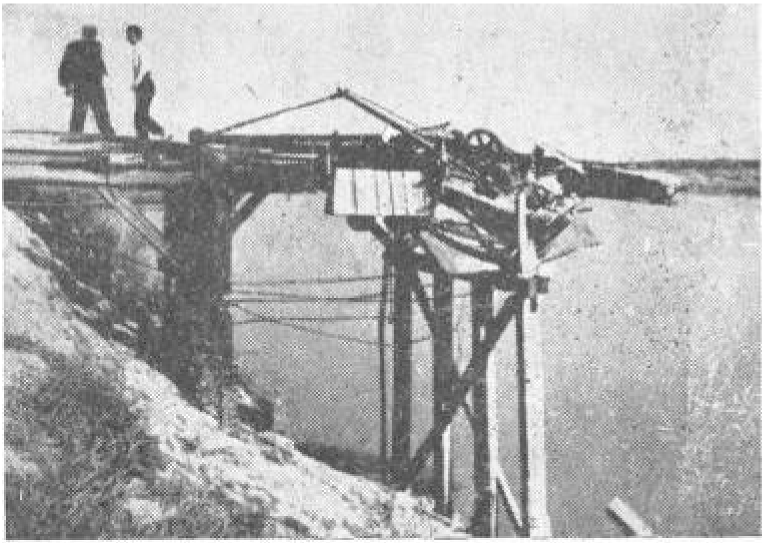
Na obali Save smjerom prema zapadu pružao se svršetak toga zida u duljini od 290 metara.

Južna je granica logora bila rijeka Sava, kao prirodna zapreka da zatočenici ne pobjegnu iz logora.

Cijeli je logor br. III. zapremao površinu od jednog i po kvadratnog kilometra.

Kod glavnog (zapadnog) ulaza bile su podignute stražarnice i upraviteljstvo logora, gdje su se registrirali i postrojavali zatočenici, koji su stizali u logor. U zgradi je bila i jedna izvidnica visoka 24 metra. Sve su te zgrade ustaše minirali i digli u zrak, kad su bježali iz Jasenovca, pa danas strše samo hrpe ruševina.

Sjeverno od ove zgrade bila je »rafinerija«, koju su ustaše uništili, dok su cisterne za petrolej, koje su bile ispod i iznad zemlje, ostale neoštećene.

Granik

Oko 150 metara od obrambenog zida nalaze se ostaci zgrade, koja je bila 150 metara dugačka i 8 metara široka i tekla u pravcu sjever—jug. Bilo je to »glavno skladište« izrađenih fabrikata. Ovo je skladište služilo kroz čitavu zimu 1944./45. kao prostorija, kroz koju su ustaše dotjerivali mase žrtava, tu ih noću po cičoj zimi skidali do gola, ruke im svezivali na leđa, povezivali zatim dva po dva žicom te ih gonili na tzv. »Granik«.

Granik je bila naprava, gdje su se iz brodova i splavi dizali i iskrcavali tereti, odnosno gdje se ukrcavala roba, koja je odlazila iz Jasenovca.

Na tom su graniku ustaše ubijali žrtve udarcima maljem ili čekićem po glavi, rezali im trbuhe, vješali im na ruke željezne terete, te ih bacali u Savu.

Istočno od Glavnog skladišta bio je veliki prazan prostor, koji je bio natrpan starim željezom, koje se upotrebljavalo kao materijal za potrebe »Lančare«.

Paralelno sa zgradom Glavnog skladišta bila je nekoć zgrada »pomoćne bravarije i limarije«.

U udaljenosti od 20 koraka prema istoku nalazi se cio niz zgrada u smjeru jug—sjever.

Najjužnija je zgrada bila zloglasna »Zvonara«. To je bilo neko spremište dugo 2, a široko 3 metra, kuda su ustaše pobacali najprije razorena zvona pravoslavnih crkava. Kasnije su ta zvona odnijeli, a na to mjesto bacili smeće od ugljena, dok nisu pretvorili »Zvonaru« u mučilište, gdje su zatvarali one zatočenike, koji su bili osuđeni da umru od gladi. Ta je baraka imala samo jedna vrata, i to staklena, dok prozora nije na njoj uopće bilo.

Sjeverno od »Zvonare« nalazila se »Paketarnica«, gdje su se cenzurirali listovi i pošiljke, koje su primali »poslušni zatočenici«.

Treća je u nizu bila zgrada, gdje se nalazilo »Upraviteljstvo logora« i. »Radni odsjek«.

Malo sjevernije nalazila se »Lančara«, velika industrijska zgrada, u kojoj su se izrađivali razni željezni predmeti, kao lanci i žice. Tu je bila također kovačnica, strojobravarija, alatnica, tokarija, puškara i automehanika.

Ako pogledamo nacrt logora, vidjet ćemo, da se u udaljenosti od 7 metara nalazi paralelno sa »Lančarom« kružna peć za pečenje cigle »Ciglara«, a iza nje spremište za sušenje cigle.

U blizini »Ciglare« ustaše su početkom 1942. sagradili posebnu peć za spaljivanje ljudi, tzv. »Picillijevu peć«, koju su dali nakon 3 mjeseca porušiti.

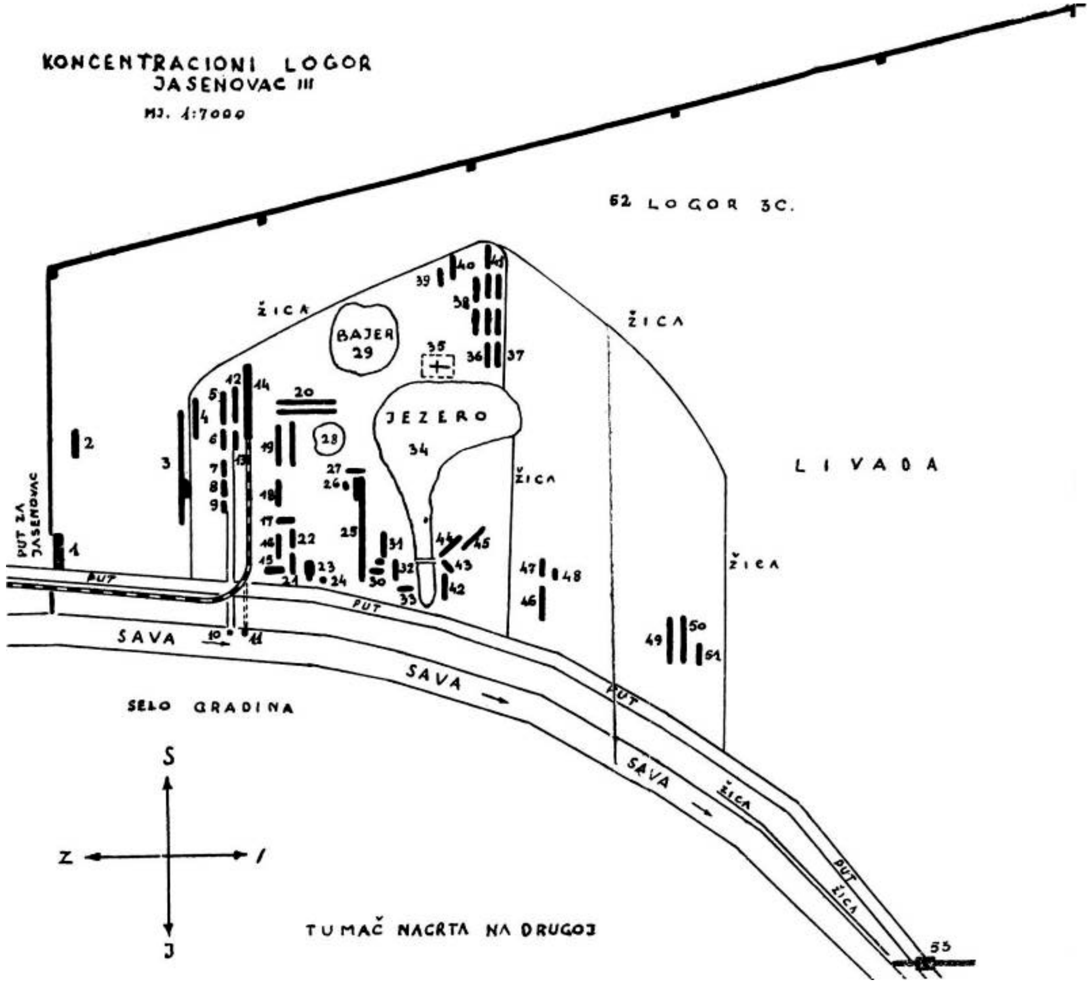
Kraj »Ciglare« vidimo na nacrtu jednu dugu remizu bez pobočnih zidova, koja je imala krov. U tu je remizu vodio odvojak željezničke pruge od jasenovake željezničke stanice, a zatočenici su je prozvali »Tunel«. Ovdje su zatočenici, koji su tokom godina 1941. i 1942. dovođeni u Jasenovac, morali da čekaju danima i tjednima po svakom vremenu, dok im se nađe mjesto u

Tumač nacrta logora Jasenovac III.

1 = Stražarnica i Upraviteljstvo logora. (Ulaz u logor).
2 = Rafinerija.
3 = Glavno skladište.
4 = Skladište i radionice.
5 = Supa za cigle.
6 = Lanćara.
7 = Upraviteljstvo logora.
8 = Paketarnica.
9 = Zvonara.
10 = Skela na Savi
11 = Granik na Sam.
12 = Supa za cigle.
13 = Ciglana.
14 = Šupe radionice (t. zv. tunel).
15 = Stražara.
16 = Nastamba ustaških časnika.
17 = Stolarija.
18 = Kuhinja i nastamba ustaša.
19 = Dvije šupe za cigle.
20 = Dvije šupe za cigle.
21 = Pilana.
22 = Šupa.
23 = Pogon sa dimnjakom (Električna centrala).
24 = Krečana.
25 = Ekonomija.
26 = Ugljenara.
27 = Drvara i pekara.
28 = Iskopana jama, odakle se uzimala zemlja za ciglu.
29 = T. zv. bajer odakle se uzimala zemlja za ciglu.
30 = Remenarija.
31 = Štala.
32 = Kancelarija nadzornika.
33 = Kancelarija grupnika i radionice.
34 = Veliko jezero sa drvenim mostom.
35 = Zatočeničko groblje.
36 = Bolnica.
37 = Ambulanta.
38 = 6 baraka za nastambu zatočenika.
39 = Pomoćna kuhinja.
40 = Kuhinja.
41 = Baraka obrtne grupe.
42 = Štala.
43 = Kuhinja.
44 = Mljekarna i mesnica
45 = Zgrada ženskog logora.
46 - Nova mesnica.
47 = Ledana.
48 = Svinjac.
49 = Ustaške radionice i nastambe.
50 = Zgrada ženskog logora.
51 = Kuhinja.
52 = Logor III c.
53 = Izlaz iz logora i stražarnica. (Istočna vrata).

KONCENTRACIONI LOGOR
JASENOVAC III

MJ. 1:7000

TUMAČ NACRTA NA DRUGOJ

Na nacrtu vidimo dalje prema istoku opet cio niz zgrada, koje teku smjerom jug—sjever.

Najjužnija zgrada nalazi se na raskršću kolne i pješačke ceste, a u njoj nalazila se »Stražara«, zatim blagovaonica za ustaške oficire, kuhinja i brijačnica. Sjeverno je od nje bila »Nastanba ustaških časnika« i kancelarija logornika i grupnika, te tehnička poslovnica.

Sjeverno pak od ove zgrade bile su: ustaška kuhinja, blagovaona i nastamba onih ustaša, koji su boravili u Jasenovcu radi kazne.

Ostaci lančare

U tom se prostoru nalazi blizu kolne ceste za Košutaricu zgrada »Pilane« i »Pogona«, koja je bila visoka 15 metara, duga 20 metara i imala dimnjak visok 52 metra.

Cijeli je prostor iza »Pilane« bio napunjen građevnim materijalom, a na sjevernom se kraju nalazila ledina gdje se kopala zemlja, koja je bila vrlo dobra za pečenje cigle.

Dalje prema istoku vidimo niz zgrada gdje se nalazila ekonomija, a do nje remenarija, štale, kolarija i kovačnice, a do ovih baru u obliku gljive tzv. »Jezero«, preko kojega je bio postavljen na najjužnijem kraju drveni most.

Jugoistočno od toga jezera bile su štale, kuhinje, mljekare, mesnice i ženski logor.

Sjeverno od toga jezera bilo je »Groblje«, a odmah u blizini cio niz baraka, dugih 24 metra a širokih 6 metara. U

Razoreni »Tunel«

prvoj je baraki bila smještena bolnica, u drugoj ambulanta, u daljnih šest bile su nastambe zatočenika, a onda su slijedile barake obrtne grupe, glavne i pomoćne kuhinje.

Ustaše su spalili sve ove barake, a grobove iskopali i lješine spalili, da zametnu trag svojim zločinima.

Sve su ove zgrade, koje smo do sada naveli, bile ograđene žicom. S onu su se stranu žice nalazile još u smjeru prema jugoistoku zgrade »Ledane«, mesnice i svinjci, a zatim još podalje »Ustaške radionice« i »Nastambe« te »Ženski logor s kuhinjom«.

Oko tih je zgrada tekla druga žica, koja se sa prvom, žicom spajala u blizini baraka, gdje su bile nastambe zatočenika muškaraca. Dodajemo da je s onu stranu obih žica u sjeveroistočnom kutu bio »Logor III-C«.

Logor IV.

Logor br. IV. nalazio se u samom mjestu Jasenovac, u Dimitrijevoj ulici.

Ustaše su industrijske zgrade, gdje se izrađivala i sušila koža, opasali bodljikavom žicom od više redova, tako da su svi magazini, radionice, prostorije, gdje su bili montirani dinamo motor i parna mašina, bazeni za namakanje kože, jame gdje se gasilo vapno, zgrade gdje su bile smještene poslovnice i stanovi namještenika, sačinjavali jedan logor, u kojem je bilo zatočeno tehničko osoblje, komercijalni stručnjaci i radnici.

Čitava se ta mala kolonija zvala »Kožara«. Zatočenici »Kožare« imali su bolju hranu, a ustaše su s njima bolje postupali, nego što su to radili sa zatočenicima iz Logora br. III., jer im je bilo stalo do toga, da kožara dobro opskrbljuje vojsku s izrađenom kožom.

Pred svoj bijeg minirali su ustaše i zapalili, sva postrojenja, sve zgrade u logoru, gotovo sve kuće u Jasenovcu, tako da taj gradić, koji je nekoć bio lijep i napredan, izgleda danas kao mjesto, gdje su se odigravale najžešće borbe.

SISTEMATSKO UNIŠTAVANJE ZATOČENIKA

Prije nego pređemo na opisivanje pojedinih masovnih zločina, koje su ustaše počinili na zatočenicima, prikazat ćemo u općim crtama sistem i metode, koje su ustaše provodili u logoru, kakav je bio život zatočenika, što su morali raditi i što su sve morali prepatiti.

1. **Dolazak u logor** i **pljačka**

Četiri su godine stizali u Jasenovac transporti zatočenika, neki u željezničkim vagonima, neki na kamionima, a neki pješke. Nije bilo tjedna, da se nisu čas manje a čas veće grupe zaustavile pred zgradom »Upraviteljstva logora«, gdje su ih ustaški stražari, koji su pratili transport, predavali zapovjednicima logora ili njihovim zamjenicima.

Zatočenici su i za vrijeme puta do logora bili podvrgnuti mukama od gladi i zlostavljanjima na razne načine.

Svjedok Kustorin Marijan opisuje ukratko svoj put za vrijeme predvođenja iz St. Gradiške u Jasenovac: »Ja sam dne 23. IX. 1944. premješten iz logora St. Gradiška u Jasenovac u grupi od 700 ljudi. Gotovo cijeli put od 38 kilometara morali smo preći trčećim korakom; tko je zastao iz grupe ili posrnuo bio je na mjestu ubijen. Kako je taj put vodio pored Save, mnogi su drugovi iznemogli i u očajanju skakali u Savu, da se riješe daljih muka.«

Rijetko su kada Luburić, Miloš ili Matijević, glavni komandanti-koljači, prepuštali drugom nekom višem ustaškom oficiru, da preuzme zatočenike. Oni su htjeli da lično izvrše smotru nad dovedenim žrtvama, da ih razvrstaju po grupama: Srbe u srpsku, Zidove u židovsku, a Hrvate u hrvatsku grupu.

Luburić je svakoj grupi održao »govor«, koji je bio pun uvreda, najprostijih kletvi, pri čemu je volovska žila ili druga neka batina zviždala iznad glava i leđa zatočenika. Prešlo se zatim na pljačku. Ustaše su svakom zatočeniku oduzeli sve stvari, koje je sobom donio, kao na pr. sat, džepni nožić,

novčarku s novcem, dragocjenosti, knjige itd. Svaki je zatočenik morao izjaviti, da je predao sav novac, sve stvari od vrijednosti i pisma, te da nije ništa sakrio i zatajio.

Za svaku ma i najmanju, bez razlike da li slučajnu ili namjernu, povredu ovoga propisa kažnjavali su ustaše »krivca« odmah smrću.

Svjedok Steiner Hinko iskazuje među ostalim: »Sa mnom je došao u logor dne 18. IX. 1941. i neki starac imenom Poljokan. Nakon što je predao neke svoje sitnice i izjavio, da više nema ništa, otkrili su ustaše da u kaputu ima nešto sašivenog novca. Ljubo Miloš mu je odmah pred svima nama dva puta zabio veliki nož u grudi i starac je odmah pao.«

Svjedok Fabijanec Josip: »Kod dolaska transporta od 120 zatočenika ustaše su strijeljali odmah trinaestoricu drugova.«

Nakon predaje svih predmeta, koje su zatočenici nosili sa sobom, i izjave da nisu ništa zatajili, nastalo je obligatno svlačenje do gola. Sva bolja odijela, veš i obuću ustaše su im oduzeli i dali u zamjenu stare dronjke, a nekima ostavili samo veš. Svjedoci saslušani glede tih okolnosti iskazuju:

Svjedok Aleksić Arsa: »Kad su nas dopratili u logor Jasenovac, odmah su nas svukli do gola, oduzeli cipele. Umjesto naše dobre robe dali su nam prnje. Cipela nam uopće nisu dali, iako je bila ciča zima. «Svjedok Berger Oto: »Ustaše su mi oduzeli sve i ostavili samo rublje, što sam imao na sebi; pri tom smo bili tučeni i zlostavljani. «Svjedok Lapčević Stojan: »U logor Jasenovac sam dopremljen 12. XII. 1942. Došao sam u grupi od 9 ljudi. Najprije su nas išamarali do krvi, zatim svukli do gola, bolja odijela uzeli a nama dali najgora. «Nakon sve ove procedure upućivani su zatočenici po grupama u pojedine barake, koje su im bile dodijeljene. U slučajevima kad za sve nije bilo dovoljno mjesta u barakama, noćili su preostali po raznim drugim mjestima logora, izvan baraka.

One zatočenike, koje su ustaše doveli u Jasenovac samo radi likvidacije, držali su sate i sate, a katkada i po nekoliko dana, gole i bose ili u zgradi »Glavnog skladišta« ili »Tunela« ili na otvorenom prostoru pod vedrim nebom, da ih konačno povedu na Granik ili u Gradinu, selo s druge strane Save, i tamo pobiju.

Sve do sredine 1942. godine nisu smjeli zatočenici da primaju paketa i pisama, pa su ustaše sve pošiljke, koje su prije toga vremena stigle u Jasenovac, otvorili i sadržaj podijelili između sebe.

Od sredine 1942. mogli su oni zatočenici, koji su — po ustaškoj ocjeni — pokorni i marljivi, da pišu kućama na otvorenim dopisnicama. Bilo im je dozvoljeno da se jave, da su živi. Međutim uprava logora određivala je više puta, da se cio logor kažnjava na taj način, da za određeno vrijeme zatočenici ne smiju da pišu svojim kućama niti da primaju pošiljke od kuća.

Tako su ustaše već za vrijeme dovađanja i primanja zatočenika u logor šamarali ih, tukli ih batinama i kundacima, a mnoge odmah i strijeljali ili klali, pa su se kao izvršioci tih zločinstava naročito istakli: Luburić Maks, Miloš Ljubo, Matković Ivica, Filipović Miroslav, Picilli Hinko, Maričić Jerкo, Jusić Mujo, Matković Ljubo, Kordić Tihomir, Đulkić Alaga, Gašparović Dragan, Matijević Matija i Skočibušić.

Sva je ova zločinstva Zemaljska komisija utvrdila saslušanjem svjedoka: Peška Đure, Zouhar Stjepana, Richter Rudolfa, Slovenec Rudolfa, Fabijanec Josipa, Steiner Hinka, Stažić Josipa, Blumschein Zlatka, Schwarzenberg Adolfa i Berger Egona, svih iz Zagreba, zatim Ilić Branka iz Živinice, Duvnjak Mate iz Kustošije, Finzi Jakoba iz Sarajeva, Matas Pavla iz Trstenika, Breyer Ota iz Bjelovara, Aleksić Arse iz D. Bogićevaca, Lapčević Stojana i Kustorin Marijana iz Kustošije.

2. Hrana i stan

Hrana zatočenika u Jasenovcu bila je vrlo loša i nedovoljna. Dobivali su jelo dva do tri puta na dan. U jutro bi dobili toplu vodu, u kojoj je plivalo kukuruzno brašno, u podne juhu od kupusa, graha ili krumpira, u kojoj je bilo nešto povrća, po koji krumpir ili grah, a na večer opet takvu sličnu juhu. Tu su juhu zatočenici nazvali: »Pura«.

Zatočenici su dobivali kruh vrlo neredovito. Prošlo je više puta i po nekoliko mjeseci, da nisu ni vidjeli kruha. Ako je i bilo kruha, bio je crn, sa primjesom posija i nije ga nikad bilo više od jedne osmine kilograma na dan.

U hrani, koju su ustaše davali zatočenicima, nije bilo uopće masti, dok je soli bilo vrlo malo.

Cilj je ustaša bio, da tako lošom i nedovoljnom hranom oslabe organizam zatočenika i da ga učine neotpornim protiv fizičkih napora i bolesti, koje su doista nastupile kao posljedica ovakve ishrane. K tome se pridružila i nečistoća, pa je ljeti stalno harala disenterija, tifus i druge bolesti probavnih organa, koje su samo u jednom mjesecu 1942. god. pokosile 1800 zatočenika.

Gotovo svi su zatočenici oboljeli od takve hrane, pa bi mogli citirati mnoge svjedoke, koji opisuju strašne prehrambene prilike u logorima.

Navesti ćemo radi primjera samo iskaz svjedoka Breyer Ota, koji je iskazao slijedeće:

»Sama je hrana u logoru bila više nego očajna. Za doručak se obično dobivala nazovi-juha, koja je bila topla mutna voda. Za ručak bi imali grahovu ili krumpirovu juhu, u kojoj je bilo po nekoliko zrna graha i jedan krumpir. Ista je takva bila i večera. Kruha su dnevno dobivali njih 12 jedan kilogram.

Za vrijeme mog boravka u Jasenovcu vidio sam, kako često dolaze vozom vagoni puni hrane i paketi zatočenicima od privatnika ili od židovskih bogoštovnih općina u Osijeku i Zagrebu. Od toga su zatočenici dobili samo grah i krumpir, dok su sve ostalo, kao rižu, kavu, šećer, konzerve itd. ustaše zadržali za sebe i potrošili u svojim kuhinjama.«

Sličan je iskaz dao i svjedok Lapčević Stojan, koji je pri tome podvukao, da je o takvoj hrani morao dnevno da radi 10 sati.

Kako u pogledu ishrane isto su tako bile teške i nepodnosive stambene prilike.

Dok nisu bile sagrađene barake zatočenici su spavali u »tunelu«, po spremištima za ciglu, po tavanima radionica i skladišta ili pod vedrim nebom.

Kad su bile izgrađene barake, spavali su zatočenici u njima. Svaka je baraka bila ogromna drvena prostorija, 24 m duga a 6 m široka.

Kroz sredinu barake bio je ostavljen prostor za prolaz, a lijevo i desno od njega bili su boksovi (ćelijice) na jedan kat. U boksu moglo je da spava do 6 zatočenika. Kad je stigao novi transport žrtava, a u boksovima više nije bilo ni najmanje mjesta, natrpali bi ustaše u svaki boks još po kojeg zatočenika, tako da su svi morali da leže jedni na drugima. Kad je i na taj način sve bilo prepuno, ležali su ostali vani po raznim mjestima logora.

Ležište je u boksu bilo tvrdo, a zatočenici su se pokrivali ćebadima. Pri dolasku u logor ,ustaše su oduzimali bolju ćebad, koju su zatočenici sa sobom donijeli, i davali im kasnije staru i slabu. Svi su ti boksovi bili puni gamadi: stjenica, uši i buha, pa sva čišćenja i trebljenja, koja su zatočenici vršili sami, nisu ništa pomogla.

Kako su zatočenici smjeli predavati u praonice zamazano rublje samo jedan put mjesečno, to je jasno, da im je ovo bilo nečisto. Prirodno je stoga, da su kroz cijelu zimu vladale teške zarazne bolesti, da je »pjegavac« stalno harao i da je bilo vrlo malo zatočenika, koji su ga preboljeli. Odjeća je zatočenika bila vrlo slaba. Prostorije, u kojima se moralo spavati, bile su hladne i nečiste.

Liječnici i ljekarnici, koji su njegovali zatočenike, bili su iz redova zatočenika, pa su požrtvovno nastojali da pomognu svojim nesretnim drugovima. Kako su njihova sredstva za liječenje bila vrlo primitivna, nisu mogli da im mnogo pomognu, a pogotovo nisu mogli da izvedu kakav veći kirurški zahvat.

Tako je svaki teži bolesnik brzo umirao, a ako je to umiranje teklo presporo, ustaše su noću nahrupili, istjerali bolesnike iz postelja te ih potjerali u Gradinu ili na Granik na likvidaciju.

Svi svjedoci, koje je preslušala ova Komisija, opisuju suglasno očajne higijenske prilike u kojima su morali živjeti zatočenici, pa je istinitost gornjega prikaza utvrđena naročito iskazom ovih svjedoka: Breyer Ota iz Bjelovara, Kovačević Vojislava, Trbojević Nemanje, Dominec Ivana, Stažić Josipa, Srića Dragana, Steiner Hinka, Škrgatić Dragutina, Orlić Šime, Danon Jakoba i Heršak Josipa, svih iz Zagreba.

3. Rad zatočenika

Spomenuli smo u uvodu, da se jasenovački logor u 1941. najprije sastojao od Logora br. I. kod Krapja i Logora br. II. kod Struga, dok se pravi jasenovački logor br. III. počeo osnivati istom koncem jeseni 1941.

U prva su dva logora dopremali ustaše većinom Židove, koje su pohapsili u Zagrebu, Osijeku, Sarajevu i drugim većim gradovima, zatim Srbe i Hrvate, pohapšene po raznim krajevima »NDH«. Među uhapšenicima bilo je vrlo mnogo intelektualaca. Ustaše su s njima postupali naročito okrutno: obuću su im i odjeću opljačkali, hrana koju su im dali bila je kako je istaknuto, očajna, pa ipak su ih ustaše silili da obavljaju cio dan najteže fizičke radove.

Bili su prisiljeni da grade barake i nasipe, koji imaju da brane logor od poplava Struga i Save. Pri radu su ih ustaše udarali kolcima i kundacima, silili da brzo kopaju zemlju i da je nose na nasip, pa kad bi koji od umora sustao, dotukli bi ga na mjestu.

Zatočenik Danon Jakob opisuje ovako rad zatočenika u Logoru br. I. i II.:

»Svaki put kad smo išli na rad, ustaška je pratnja od 30 ustaša kundačila naročito one, koji su uslijed slabosti ili starosti bili iznemogli. Uvijek smo morali polaziti na rad trčećim korakom. Kod polaska na rad događala su se i veća zločinstva nego li je samo kundačenje. Tko je zaostao, jer nije mogao da trči, bio je ubijen. Ustaška je pratnja pucala u nas zatočenike vičući: »Brže, brže!« — i pri tom mnoge ranila.

Ako je na radu neko od zatočenika pokušao da se odmori i stane ma i jednu sekundu, pogodio ga je ustaški metak. Sjećam se da je Ljubo Miloš jednom zgodom rekao stražarima, da ne treba da pucaju, jer svaki ustaša ima, nož, pa neka zakolje zatočenika, koji neće da radi.«

Razumljivo je stoga, da je nakon likvidacije logora I. i II. od nekoliko hiljada zatočenika stiglo u Logor br. III. samo nekoliko stotina.

♦

Rad se zatočenika u Logoru br. III. dijelio na nutarnji rad u logoru i na vanjski rad oko logora.

Nutarnji se rad u logoru izvodio po radionicama: u Lančari, Ciglari, Pekari, Električnoj Centrali, Pilani, Ekonomiji i t. d.

Raditi se je moralo barem 10 sati dnevno bez odmora, jer je roba, koja se izrađivala, bila vrlo potrebna za vojske okupatora i ustaša. Raditi se moralo i na ukrcavanju i iskrcavanju željezničkih vagona, kamiona i brodova na Savi. Nije bilo odmora ni nedjeljama ni svecima, pa je istom u godini 1943. uveden nedjeljni počinak za marljive radnike. Ustaški su se nadzornici šetali po radionicama i budno pazili, da niko ne postajkuje, da se ne zadržava predugo u zahodu i da radi bez odmora.

Kad je neki ustaša »ocijenio«, da pojedini zatočenik »sabotira« rad, posegao je za kundakom, toljagom ili revolverom, te na mjestu premlatio ili ubio zatočenika.

Liječnici su vrlo često propisivali »poštedu« bolesnima, starima i nemoćnim zatočenicima, ali su ustaše, naročito Picilli Hinko, slabo marili za te odredbe i uživali da premlate te jadnike i da ih potjeraju na rad.

Vanjski se rad zatočenika sastojao oko podizanja ograda od bodljikavih žica, oko podizanja malog i velikog nasipa, oko

izgradnje velikog zida (taj je rad trajao do konca 1942.), oko podizanja brojnih bunkera i obrambenih položaja oko logora, oko krčevine i sječe šume, te rada na poljima, vrtovima u »Ekonomiji« ili u susjednom Jablancu. I ovdje su ustaški stražari pratili zatočenike, te ih kundacima, noževima ili vatrom iz oružja silili da rade brzo. Mnogo je i mnogo hiljada zatočenika stradalo na takvom vanjskom radu, pa se često događalo, da se cijele grupe ili dijelovi grupa nisu više sa rada ni povratili u logor. Ustaški su stražari jednostavno naveli, da su zatočenici pokušali da pobjegnu, pa su ih morali da pobiju.

ODNOS I POSTUPAK USTAŠA PREMA ZATOČENICIMA

Položaj zatočenika uopće

Svaki je zatočenik po dolasku u Logor, ako već to ranije nije znao i osjetio, odmah došao do spoznaje, da ga u logoru čeka sigurna i strašna smrt. Bilo je samo neizvjesno, koliko će dugo trajati njegove muke u logoru.

Za svakog normalnog čovjeka, koji nije doživio i vidio sva ona zločinstva, sve vrsti mučenja, kojima su zatočenici bili podvrgnuti u ovom logoru, čini se nevjerovatnim, nemogućim, da se je moglo naći zločinaca, koji će sa toliko sadizma, sa toliko perverziteta izmišljati i izvoditi tako okrutne načine i sredstva mučenja nad ljudima.

Samo fašistički kriminalni odgoj mogao je da stvori ljudska čudovišta, koja će vršiti ovakve zločine; samo takvi zločini mogli su da zadovolje kriminalni mentalitet fašističkih zločinaca počev od »poglavnika« pa do posljednjeg koljača.

Svaki je ustaša, počevši od Lubirića do posljednjeg stražara bio prema svakom zatočeniku svemoćan, imao pravo nad životom i smrti. U svako vrijeme, i po danu i po noći, i za vrijeme rada i odmora, mogao je svaki ustaša da ubije svakog zatočenika, a da o tome nikome ne polaže računa, pa da tu činjenicu niti čak ne registrira.

Na osnovu iskaza svjedoka Danona Jakoba utvrđen je na pr. slijedeći događaj:

Dne 23. XII. 1941. sazvao je Miloš Ljubo, jedan od najtežih ustaških krvoloka, javni nastup tj. zbor svih zatočenika. Napomenuo je ukratko, da je jedan od zatočenika pokušao da ubije nekog ustaškog stražara. Nije spominjao niti imena toga zatočenika niti ustaše.

Radi toga je Miloš Ljubo izdvojio iz stroja 25 zatočenika, uzeo pušku i svih dvadesetpetoricu postrijeljao. Pozvao je zatim liječnika dr. Gusti Leindorfera, da konstatira smrt, a zatim grobare, da odvezu lješeve.

Nakon toga je u šali dobacio: »O, pa nisam ni pitao, kako se zovu«.

Svako ma i najkraće odmaranje za vrijeme rada, svako sakupljanje u slobodno vrijeme, čeprkanje oko kuhinje i traženje otpadaka hrane, svaka molba zatočenika da ga se poštedi od rada radi bolesti ili nemoći itd. bio je najteži disciplinski prekršaj, koji su ustaše odmah teško kažnjavali. Mlatili su žrtvu motkama, kolcima, volovskim žilama, kundacima, bacali na zemlju i gazili nogama, probadali bajunetom, a vrlo često vadili revolver ili nož i ubijali. Dogodilo se, da je neki ustaški dužnostnik dozvolio pojedinom zatočeniku da nešto učini ili da nešto uzme, pa ga je odmah nakon toga drugi ustaša, ne mareći za dozvolu svoga kolege, nečovječno kaznio.

Javno kažnjavanje, kao u slučaju koji je napred iznesen, vršilo se vrlo često. Zbog sitnih, neznatnih ili izmišljenih motiva, ili uopće bez ikakvih motiva.

Svjedok Breyer Oto prikazuje ovaj prizor:

»Batinanje je vršeno na taj način, da su Ljubo Miloš i Matijević šećući se logorom došli do bilo kojeg zatočenika i bez povoda ga jednostavno uzeli i odveli u zatvor kod »Uprave«. Na večer smo mi svi zatočenici pred večeru bili sakupljeni i postrojeni, zatim su dovedeni odabrani — obično dva do tri druga — i postavljeni pred čitav stroj. Ljubo ili Matijević su rekli, da su zatočenici izvedeni na pr. radi toga što nisu htjeli raditi i kažnjeni sa 25 batina po goloj stražnjici. Donešen je stolac, osuđeni je morao skinuti hlaće i gaće, leći preko stolice, a onda ga je ustaša s korbačem, u kojem je bila žica, 25 puta udario što je jače mogao. Zatočeniku je popucala koža, curila krv tako da nije mogao nekoliko dana uopće da hoda.

Onda je došao na red drugi, treći itd., pa kada su s posljednjim završili, pošlo se na večeru. Tada su ustaše hodajući između logoraša poslije rada, kadgod bi im se to prohtjelo, bez ičijeg naređenja i bez ikakvog razloga, po vlastitoj volji, uhvatili kojeg zatočenika te ga premlatili. Gledao sam jednom, kako su mi druga lupali kolcem i gazili po njemu nogama dok nije na koncu od zadobivenih rana umro.

Drugi su ustaše pucali u nas zatočenike gađajući iz pištolja, pa je samo tako stradalo dnevno po nekoliko lica.

Osim ovih »nastupa« radi prisustvovanja javnim kažnjavanjima postojali su u Jasenovcu i »nastupi radi smanjenja brojnog stanja logora«, kao i nastupi da se prijave svi koji žele poći na rad u Njemačku, u drugi koji logor ili u bolnicu na »liječenje«.«

Svjedok Riboli Josip u svom prikazu navodi:

»Kad je logor bio prepun, odlučili su ustaše da likvidiraju stanoviti broj. Svi su se zatočenici morali u tu svrhu na večer ili noću postrojiti, pa je jednom zgodom obilazio Maričić zatočenike hodajući od grupe do grupe, rasvijetlio im fenjerom lice i zapitao, odakle je koji. Ako se tako nije napunio potreban broj žrtava, koje su bile iz krajeva, koji nisu bili Maričiću po ćudi, onda je prikupio i one koji mu se inače nisu lično sviđali.«

Takva je revizija trajala po nekoliko sati, Maričić se je šetao sa pratnjom i vraćao po više puta istoj grupi, uživajući sadistički u mukama zatočenika, koji su bili u neizvjesnosti, neće li kocka pasti i na njih.

One druge javne nastupe radi polaska na rad u Njemačku ili u bolnicu, ili u drugi koji logor smatrali su ustaše »šalom«, uživajući u tome, tko će se dobrovoljno prijaviti, da ga pošalju u smrt.

Svjedok Breyer Oto prikazuje ovako sudbinu zatočenika, koji su se na javnom nastupu prijavili, da bi htjeli da idu u logor u Đakovo:

»Bio sam prisutan kad su ustaše zatočenike utovarili u kamione, pa im naredili da čučnu ili sjednu. Pokrili ih zatim velikim ceradama, a onda se na svaki kamion popelo 5 - 6 ustaša i počelo skakati po zatočenicima, gazeći ih nogama i tukući kundacima. Takvo su kundačenje i ubijanje zvali ustaše »oporavak u Đakovu« ...«

Cesto su puta ustaše dolazili noću u barake i samo radi svoje zabave batinali zatočenike.

Svjedok Kuhada Nikola iskazuje:

»Ja sam radio u skupnom logoru na »Pilani« u stolariji. Kroz to sam vrijeme i ja dobivao batine. Batinalo se po noći na taj način, da smo se morali noću svi dići iz kreveta i trčati u krugu kraj vratiju barake, na kojima su stajali redovi ustaša, koji su nas kundacima nemilice kundačili.«

Svjedok Duzemlić Milan opisao je ta mučenja na slijedeći način :

»Po mom dolasku u logor na Božić 1943. bio sam bačen u samicu, gdje sam proboravio 22 dana. Ustaše su me mučili na taj način, da su mi palili tabane, boli me iglom pod nokte, tukli žicom omotanom gumom, stavili mi na prsa dasku po kojoj su skakali. Boli su me noževima, pa imam na obim rukama vidljive ožiljke. Kroz cijelo vrijeme se čuo vapaj i zapomaganje i iz drugih samica, pa sam kasnije saznao, da su zatočenika Đogaš Josipa mučili na taj način, što su mu vezali ruke i noge u klupko i valjali ga po šiljcima čavala, koji su bili pribijeni u tu dasku. Sertić Đuro je mučen tako, da su mu ustaše rezali meso s bedara i ranu solili.

Vidio sam sa nekolicinom zatočenika mjeseca decembra 1944., kako su se Luburić, Matković, Ljubo Miloš, Stojčić i Kordić zabavljali na taj način, što su 19-godišnju djevojku Lončarević Maricu iz Plesma povalili, golu golcatu na zemlju, noge joj raširili i razapeli na stol i palili cigaretama spolovilo, u koje su otresali pepeo.

Vidio sam, kako su ustaše prigodom likvidiranja djece u logoru bacili jedno dijete godinu dana staro u zrak, a drugi ga je ustaša dočekao na bajunet.

Vidio sam također kako je ustaški vodnik Bračić Nikola zaklao zatočenika Šulekić Ivana iz Kozarice i pio mu krv.

Ima bezbroj slučajeva mučenja, pa je nemoguće opisati sve načine, kako su ustaše mučili i ubijali zatočenike. Partizana Tomšić Valenta mučili su tako, da su mu u decembru 1944. odrezali jaja pa je od toga umro.«

Ustaše su čitave grupe zatočenika ili osuđenika, koji su poslani u Jasenovac radi likvidacije, usmrćivali na »Graniku« ili u okolici sela Gradina i Uštica, koja leže na bosanskoj strani Save preko puta od »Granika«. Svjedok Živković Jovan opisuje ovako masovne likvidacije na »Graniku«:

»To je trajalo katkada po čitavu noć. Žrtve su čekale u »Glavnom skladištu« ili u nekoj drugoj zgradi ili pod vedrim nebom. Prije polaska ustaše su ih skinuli do gola. Zatim su im ruke svezali na leđima žicom, a onda ih privezane žicom jednoga za drugog dotjerali na »Granik«. Ovdje je žrtva morala da klekne, a ustaše su joj na ruke privezali težak željezni teret u obliku koluta. Iza toga su udarili žrtvu maljem, čekićem ili tupom stranom sjekire po glavi, trbuh često rasporili mesarskim nožem te bacili zatim u Savu.«

Likvidacije u Gradinama i Ušticama obavljali su ispočetka sami ustaše, a od 1942. pomagali su im i cigani. Osuđenici su morali sami da iskopaju dugačke i duboke jame, ustaše su

ih skinuli do gola, izbili im zlatne zube ili zubala, pa je zatim žrtva morala da skoči u raku, gdje ju je dočekao ustaša ili ciganin, te ju udario maljem po glavi ili joj prerezao grkljan nožem.

Malj kojim su ustaše ubijali svoje žrtve

Svjedok Berger Egon opisuje te likvidacije iskazujući: »Ja sam bio zaposlen u Jasenovcu kao grobar od mjeseca decembra 1941. i znam, da sam sa nekim drugovima pokapao dnevno oko 200—300 žrtava. Ubijanje se vršilo na slijedeći

način: jame su bile veličine 3—8 m^2. Dok smo mi kopali grobove, ustaše su s poručnikom Mujicom na čelu vršili ubijanja nad žrtvama, koje su bile vezane žicama. Ubijali su ih maljem,

čeona ***kost razbijena maljem***

udarajući ih po sljepočnicama. Zatim su ubijali udarcima sjekire po vratu. Nadalje su ubijali metanjem drvenih klinova u usta. Klin se stavio u usta okomito, a tada bi ustaša udario sjekirom po bradi i klin je izašao napolje na tjemenu.

Katkada su pitali žrtve da li imaju rodbine, pa kad se ustanovilo da postoji među kojima rodbinska veza, silili su ih da se međusobno ubiju. Tako se dešavalo da je brat ubio brata, otac sina, kćerka majku itd. Mnogima su rezali s leđa kajiše. Bio sam prisutan, kad je Mujica izrezao jednoj žrtvi na leđima kajiše kao uzde i onda ju tjerao okolo natežući je za uzde. Mlađi su ustaše pojedinim žrtvama rezali noseve i uši i među sobom govorili, da su ubili u borbi partizane i odrezali im noseve i uši. Te su odrezane noseve i uši spremali u rupčiće i trpali u džepove.

Žrtve bi pregledavali, pa kad bi ustanovili da žrtva ima zlatne zube, vadili su ih noževima.«

Taj isti Berger Egon ležao je u februaru 1942. u bolnici radi pet uboda bajunetom, koje mu je ustaša zadao u leđa, jer nije brzo kopao rake.

Svjedok Finzi Jakob izjavio je pak slijedeće:

»Ja sam radio kao grobar na logorskom groblju samo 10 dana. Kroz to sam vrijeme pokapao lješine bez glave, bez ruku, sa razmrskanom glavom, sa istrgnutim prstima na rukama i nogama, sa čavlima zabodenim u grudi, sa odrezanim spolnim udima, lješine iznakažene, modre i crne od udaraca. Za ono sam deset dana pokopao s drugovima oko 3000 lješina, među kojima sam prepoznao lješine petorice grobara, koje su ustaše dotukli.«

Svjedok Kosina Franjo naveo je u svom, iskazu:

»Pred Božić 1944. i to jedne nedjelje, vidio sam kako je oko 11 sati tjerano oko 40 golih žena i djece iz logora na Granik, gdje im je Luburić nožem presjekao vrat, a Prpić rasporio trbuh, te ih bacili u Savu. Vidio sam drugom zgodom, kad je vješano 35 zatočenika a među njima i jedna žena, koja je imala u logoru četvero male djece. Djeca su prilikom njenog vješanja plakala za njom i hvatala joj se za suknju, ali je Picilli jednu 6-godišnju djevočicu udario nogom tako snažno, da joj je pukla lubanja.«

Spomenuli smo već, da su ustaše ubijali zatočenike na radu, pa u vezi s time navodimo iskaz svjedoka Katalinić Andrije:

»Kao brijač odlazio sam često na mjesto gdje se gradio tzv. »Novi nasip«, te sam vidio kako ustaše udaraju radnike na nasipu kvrgastim batinama. One, koje bi dotukli, bacali bi odmah u nasip. Jednom sam prilikom čuo, kako se jedan

ustaški stražar, stariji čovjek, imenom Jozo, hvalio pred svima, kako je njemu pravi užitak kad kolje partizansku djecu i kako on za zabavu pokolje svaku večer 10—20 djece.

Žrtva sa rasporenim trbuhom

Zapovjednici su logora često odredili, da se imaju neki zatočenici pobiti radi nečijeg »teškog prestupka«, koji se dogodio u logoru. Egzekucija se obavljala javno u prisustvu

svih zatočenika, pa svjedok Riboli opisuje ovako prizor, koji je morao da gleda:

»Majstorović, Polić i Maričić su se natjecali, tko će od njih biti krvnik, žrtve su morale da kleknu pred njima tak-nuvši čelom zemlju, a onda im je dželat ispalio iz revolvera metak u zatiljak. Ako smrt nije odmah nastupila, mašio se neko od njih za nož i prerezao žrtvi grkljan. Jednom je takvom zgodom ustaški zastavnik Matijević polizao toplu krv s noža. To je bilo tako odvratno, da su zatočenici okrenuli glavu ili oborili oči da to ne gledaju.«

U logoru su bila i vješala, na koja su vješani pojedini zatočenici, viseći tako po više dana da budu »teška opomena« ostalim zatočenicima. Isto je tako postojao neko vrijeme u logoru i krematorij, koji je dao izraditi Picilli. Ustaše su ovdje spaljivali ljude, žene i djecu, pa ćemo o toj tzv. Picillijevoj peći govoriti potanje u posebnom dijelu.

Neki svjedoci tvrde, da je u Jasenovcu postojao stroj, u kojem su ustaše gnječili ljude, dapače i »pila«, kojom su žive ljude prepilili. Na kakve je sve ideje došla pokvarena sadistička ćud ustaških koljača, pogotovo kad su bili napiti, prikazao je svjedok Šulina Mato:

»Saznao sam od prijašnjih starih logoraša, očevidaca, kako su ustaše jednoj trudnoj ženi rasporili trbuh i izvadili dijete, a drugoj netrudnoj otvorili trbuh, pa joj to dijete u trbuh ugurali.

Sam se sjećam ustaše Horvat Mate, koji je uvijek, kad se napio, tražio žrtvu i nastojao, da pronađe nov, originalan način mučenja, koji u praksi do tada još nije primjenjivan.

Na svoje sam pak oči gledao, kad su ustaše položili jednog zatočenika na nakovanj, te ga čekićima tukli kao da po njem kuju, sve dotle dok nije podlegao.«

Ovo poglavlje ne bi bilo potpuno kad ne bi spomenuli jednu od najtežih vrsti mučenja i ubijanja zatočenika. Bilo je to mučenje i smrt od gladi.

Kasnije ćemo prikazati, kako su ustaše cijeli logor III-C likvidirali tako, da su zatočenike izvrgli mukama i smrti od gladi. Ovdje ćemo spomenuti »Zvonaru«, naročito mučilište, određeno za tu svrhu. To je bila mala baraka bez prozora, u koju se ulazilo kroz staklena vrata, tako da se izvana moglo vidjeti sve što se u njoj događa. Ustaše su zatvarali u nju žrtve držeći ih ovdje bez hrane i pića po više nedjelja. Njihove su patnje bile užasne, a iz barake je odjekivalo očaj-

no zapomaganje: »Vodite nas, ubijte nas.« Ustaše su se, naročito Matković Ivica, uživajući u mukama žrtava, šetali pred »Zvonarom« i smijali.

Kako je ta »Zvonara« bila malena baraka, nije moglo stati u nju više od tridesetak osuđenika. Kad su došle nove žrtve, stari su osuđenici morali da njima prepuste mjesto. Ustaše su u takvom slučaju prijašnju grupu odveli na »Granik« i tamo je pobili. I muke glađu i činjenica, da će sve te žrtve kasnije pobiti, nije još zadovoljavala ustaški sadizam, pa su žrtve prije izvođenja na ubijanje tukli i boli noževima.

Svjedok Devčić Natko prikazuje ovako svoja opažanja o onim zatočenicima, koje su ustaše izveli žive iz »Zvonare«:

»Svi su oni išli sada na strijeljanje, nakon što su proveli neko vrijeme u mučionici zvanoj »Zvonara«. Odanle su izlazili većinom potpuno plavi od batina, potrganih ili odrezanih ušiju i krvavi. Sjećam se imena dr. Jurja Bocaka i dr. Ozrena Novosela, obojice liječnika, koji su bili mučeni u »Zvonari«.«

Na osnovu iskaza brojnih svjedoka, od kojih je ovdje samo neke citirala, utvrdila je Zemaljska komisija, na kakav su sve način ustaše mučili i ubijali zatočenike, pa kad je došao čas oslobođenja pobojali su se ustaški koljači, da će istina izaći na vidjelo. Da zametnu trag svojim bezbrojnim zločinima počeli, su u mjesecu travnju 1945. da na vrat na nos prekapaju groblja, iskapaju lješine i kosture žrtava te ih spaljuju na lomačama. Danima, i tjednima sukljao je požar sa tih lomača, pa kad je konačno bio posao gotov, pobili su ustaše sve zatočenike, koji su taj rad obavljali, a zatim se međusobno izljubili i opili.

Glavni ustaški zločinci — koljači

Vrhovni je nadzor nad svim logorima Jasenovca povjerio »poglavnik« Luburiću Maksu. Za sav svoj rad Luburić je bio samo njemu odgovoran.

Još od prije rata Luburić je bio poznat kao obični zločinac i kažnjavan radi raznih krivičnih djela. Iz originalnog temeljnog policijskog lista, koji ovdje donosimo, a koji je pronađen kod zagrebačkog redarstva, vidi se, da je Luburić presudom od 7. IX. 1929. br. 104.761 bio kažnjen sa 2 dana zatvora radi skitnje, a presudom Okružnog suda u Mostaru od 5. XII. 1931. br. Kzp. 719/31. sa 5 mjeseci strogog zatvo-

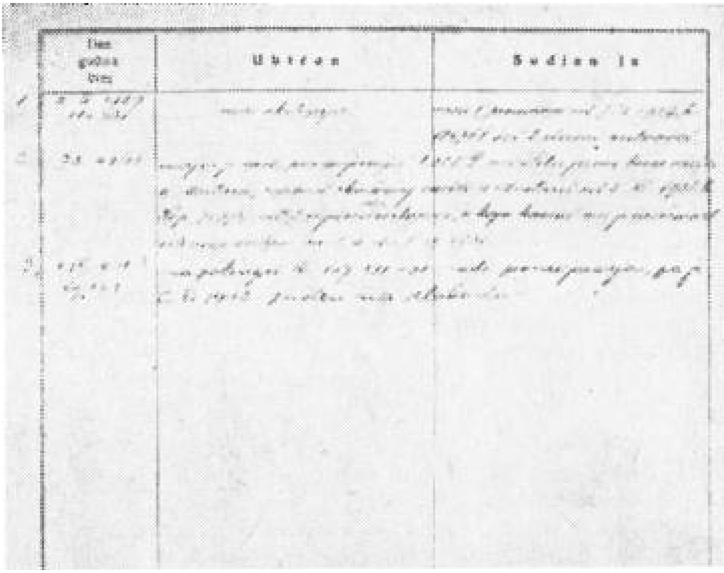
ra radi pronevjerenja svote od 8.305.— Dinara na štetu Javne berze rada u Mostaru, pa još jedamput hapšen radi ponovnog djela pronevjerenja.

Luburić Vjekoslav

Njegovo pravo ime nije Maks nego Vjekoslav, ali su mu ime Maks dali od milja njegovi ustaški kolege. Luburić je bio obična skitnica i zazirao od svakog poštenog rada, pa kad je Pavelić pobjegao u emigraciju, pošao je on za njim i po

Obiteljsko ime: Luburić
Ime:
Nadimak:
Otac i majka:
Zvanje, zanat i t. d.:
Zavičajna općina:
Dan rođenja:
Vjeroispovijest:
Stališ:
Djeca:
Zadnje obitavalište:
Osobni opis:
Osobita svojstva:
Tvpus:
Fotografija:
Izmjera tijela:
Posebnosti:
Prekršaj:
Daktiloskopiran:
Opaska:

raznim ustaškim logorima u Madžarskoj i Italiji vježbao se u koljačkom zanatu.

Pavelić je tako visoko cijenio njegove ustaške sposobnosti, da ga je konačno imenovao ustaškim generalom.

Ova neman, srednjeg gotovo malenog rasta, lica s jakim pojavama infantilizma i svim karakteristikama zločinca, pretstavljao je vrhovnu i jedinu vlast u svim logorima.

Luburić je dolazio u Jasenovac 2—3 puta na mjesec i zadržao se ovdje samo nekoliko dana, no i u to kratko vrijeme počinjao je toliko zločina, da su zatočenici strepili, kad su čuli, da se je »navratio« u Jasenovac.

On je znao, kada će stići novi transporti zatočenika, pa je htio da sazna, zašto pojedini zatočenik dolazi u Jasenovac. Taj je zločinac čuo i razumio samo ono, što mu je diktirala mržnja, strast, najniži surovi instinkti.

Strašni su bili njegovi prvi »raporti«, kad je preuzimao zatočenike u logor, njegovo urlikanje i kletve, koje je popraćivao šamarima, kundačenjem, metcima iz revolvera ili rezanjem: grkljana. Obilazeći logorom vrebao je, ne bi li otkrio kakav prekršaj »logorske discipline«; ne bi li opazio da koji zatočenik kunja od slabosti, starosti ili bolesti, te radi toga

na čas zastaje na radu; ne bi li opazio da koji gladan zatočenik traži kakav otpadak hrane ili ne vrši prema njemu propisan ustaški pozdrav.

Odmah bi se na tom blesavom licu zacaklile razbojničke oči, a revolver ili nož stupili u akciju.

Dne 9. oktobra 1942. priredio je Luburić u Jasenovcu svečanost, te je ustašama podijelio zlatne i srebrne medalje, koje im je Pavelić namijenio kao nagradu »za zasluge«.

Na tom je banketu Luburić, pijan kao i ostali njegovi »dužnosnici«, održao govor i prema iskazu jednoga svjedoka rekao doslovno ovo: »I tako smo vam mi u ovoj godini ovdje u Jasenovcu poklali više ljudi nego osmanlijsko carstvo za cijelo vrijeme boravka Turaka u Evropi.«

Prvi Luburićev zamjenik bio je Matković Ivica,

Matković je bio običan krvolok, koji je kao i Luburić vlastoručno ubijao zatočenike, ali je bio i podmukli sadista, koji je uživao da muke žrtava što više produži. Kakve su niske moralne kvalitete bile u toga čovjeka vidi se po tome, što je on uživao rugajući se bespomoćnim žrtvama.

Matković je određivao, da se svi logoraši moraju da postroje po grupama i da budu prisutni kod masovnih strijeljanja radi kazne; izabirao je sam žrtve u cilju da se smanji brojno Stanje logora i t. d.

Matković je priredio veliki trodnevni pokolj Srba na Božić 1941. i izmislio način, kako će likvidirati Logor III-C time, da izvrgne zatočenike po cičoj zimi smrti od gladi.

Treći je po rangu u logoru bio Hercegovac Miloš Ljubo.

Miloš Ljubo je neobično krvoločan manijak i sadista.. Dok je Matković Ivica bio rafinirani ubojica, Miloš Ljubo bio je brutalan krvolok.

Svjedok Flumiani Milan iskazao je o njemu:

»Tek što smo stigli, nas sedamnaestorica, u Jasenovac u logor, ustaše su nas mlatili kundacima i doveli do »Ciglane«, gdje je Miloš Ljubo imao postrojene već dvije grupe, dok smo mi pristupili kao posebna treća grupa.

Maričić je pitao Ljubu Miloša: »U koga da najprije nišanim?«, a Miloš je odgovorio: »Gdje ih ima više«, i uperili su oba strojne puške na onu četrdesetoricu iz prve dvije grupe i sve ih postrijeljali.

Po tom je pitao prvog iz naše grupe, zašto je došao ovamo, a kad je ovaj odgovorio, da je kriv zato što se rodio kao Srbin, ubio ga je na mjestu.

Onda je izdvojio advokata Laufera iz Zagreba te ga upitao šta je on, a kad mu je ovaj odgovorio šta je, pozvao ga je ovako: »Ja advokate jako volim, dođi bliže« — i odmah ga je ubio.

Ljubo Miloš

Kod trećega je ustanovio, da je liječnik iz Zagreba, te mu naložio da pregleda onu dvojicu i ustanovi jesu li već mrtvi.

Kad je ovaj liječnik potvrdio da jesu, obratio se na četvrtoga i saznavši da je i ovo jedan liječnik »oprostio« je cijeloj grupi.«

Kad je Ljubu Miloša zahvatio luđački napadaj, zajašio je konja i tjerao ga kasom po cijelom logoru, pucajući na grupe zatočenika, kojima nije uspjelo da se pravodobno negdje sakriju.

Taj pogibeljni luđak imao je u zapovjedništvu logora sobu, koju je uredio kao nekakvu »ambulantu«.

Navukao je sam dugačku bijelu liječničku kecelju i poslao ustaškog stražara u židovsku baraku s porukom, da svaki Židov, koji je bolestan, može doći na liječnički pregled.

Kad je žrtva došla u tu »ambulantu«, postavio ju je Miloš uza zid te jakim zamahom noža razrezao grlo, prerezao rebra i rasporio trbuh. On je tu »operaciju« nazivao: »ritualno klanje Židova«, te se njome, kako veli svjedok Riboli, jako ponosio.

Ipak ga je nadvisio u krvološtvima Filipović-Majstorović Miroslav, koji je bio zapovjednik Logora III., a neko vrijeme i zapovjednik logora u Staroj Gradiški.

Filipović-Majstorović Miroslav je fratar, franjevac. Početkom god. 1942. dospio je u zatvor u Zagrebu na Savskoj cesti. Poslije Uskrsa 1942. bio je upućen radi kazne u Jasenovac. Ovdje je za kratko vrijeme postao najprije »slobodnjakom«, pa kada je ustaško zapovjedništvo opazilo, da se u tom fratru kriju ustaške sposobnosti, primilo ga je u svoje redove i uvrstilo kao »oficira« u nadzorno osoblje, pa je tako Filipović-Majstorović već koncem 1942. postao ustaški satnik i zapovjednik u logoru br. III.

Svjedok Krkač Tomo opisuje Majstorovića u svom iskazu, pa kaže:

»Gledao sam vrlo često za vrijeme svoga boravka u Jasenovcu, kako je Majstorović vlastoručno strijeljao zatočenike u t. zv. javnim nastupima. Taj je Majstorović imao neku kratku gumenu cijev, koju je znao katkada staviti na ranu, odakle je žrtvi tekla krv i onda je tu krv sisao govoreći; hoću da se napijem komunističke (ili židovske) krvi.

Vidio sam kao su si Majstorović i Stojčić priuštili zabavu, da trojicu Cigana pobiju na taj način, što su naredili prvom Ciganinu, da maljem ubije drugog Ciganina, treći da ubije prvoga, a oni su zatim likvidirali posljednjega.«

I mnogi su drugi svjedoci iskazali, da su vidjeli, kako je Filipović vlastoručno ubijao zatočenike.

Zemaljska je komisija po sucu istražitelju svoga istražnoga otsjeka preslušala ovog zločinca, kad je nakon oslobođenja zemlje pao u ruke pravde, pa ćemo u posebnom dijelu iznijeti glavne tačke njegovog iskaza.

Majstorović-Filipović kao fratar

Zapovjednik radne službe u Jasenovcu bio je ing. Hinko Dominik Picilli. On je bio neograničeni gospodar cjelokupne logorske »radne sile«. Picilli je izrabljivao nečovječno zatočenike, sileći ih da rade preko svojih sila. Obilazio je zatočenike po radionicama odnosno po terenu, na kome su radili,

i željeznom bikovačom, koju je uvijek imao sa sobom, mlatio nemilosrdno radnike po glavi, tijelu, rukama i nogama.

Picilli je naročito progonio nemoćne zatočenike, kojima su liječnici propisali, da imaju pravo na poštedu, pa je upadao

Majstorović-Filipović kao ustaški časnik

u barake, gdje su se ovi nalazili, i tjerao ih bikovačom na rad. On je proučio nacrte njemačkih »krematorija«, te je dao kod »Ciglare« sagraditi peć u kojoj se kroz tri mjeseca spaljivalo muškarce, žene i djecu. O toj ćemo peći govoriti opširnije u »Posebnom dijelu«.

U vrhovni ustaški štab u Jasenovcu spadali su i Brkljačić, Polić, Maričić i neki drugi zapovjednici. Ustanovljeno je da su svi oni vlastoručno ubijali zatočenike, pa ćemo to istaći kod pojedinih zločina.

Doušnici i slobodnjaci

Ovi se nazivi katkada spominju u ovom prikazu, pa da ne bude zabune razjasnit ćemo, što su to bili »doušnici« a što »slobodnjaci«.

Doušnici su bili razni ustaše, koji su počinili kakav disciplinski ili teži kriminalni prestup, pa su zato bili po kazni upućeni u Jasenovac. Razumije se, da se pod pojmom kriminalnog prestupa mora shvatiti prestup u međusobnom odnosu, jer i najteži zločin počinjen nad protivnicima fašizma, nije povlačio za sobom niti disciplinsku, a kamoli krivičnu odgovornost.

Ustaško je zapovjedništvo ove kažnjenike smjestilo u posebnu zgradu, dalo im dobru hranu, jednako kao i ostalim ustaškim stražarima, te ih zadužilo nadzorom nad zatočenicima dok su ovi bili na radu ili na počinku. Ti su se doušnici — kako su ih prozvali zatočenici — mogli slobodno kretati u logoru i izlaziti izvan logora, bili su uvijek za petama zatočenika, nosili su sobom batine ili toljage, kojima su mlatili zatočenike i tjerali ih na rad.

Oni su bili vrlo okrutni sa zatočenicima, te su znali mnogoga zatočenika tako premlatiti, da je podlegao ranama. Svjedok Devčić Natko prikazuje ih ovako:

»Policajac Cividini imao je preko sebe zatvor i mučionicu u jasenovačkom logoru, a pomoćnikom mu je bio policijski agent Kovačević. Osim toga je imao čitav štab doušnika i batinaša, sve samih kažnjenika, zatočenih policijskih agenata i ustaša, koje smo mi nazivali zajedničkim imenom »Agentura«. Znam da su oni najzvjerskije mučili i ubijali mnoge zatočenike, pa sam jedamput čuo vikanje i zapomaganje jednog zatočenika, koji se zvao Deutsch. Njega su palili užarenim željezom i toliko mučili, da je poludio, a onda su ga zaklali.«

Ti su se doušnici pretvarali pred zatočenicima grdeći na sav glas ustaše i nastojali da izmame iz njih kakvu neopreznu izjavu. Kad im je žrtva nasjela, žurili su se da je denunciraju.

»Slobodnjaci« su bili zatočenici, koji su se svojom poslušnošću toliko isticali pred ustaškim nadzornicima da su im oni u izvjesnoj mjeri povjerili nadzor nad ostalim zatočenicima. Ti su slobodnjaci dobivali bolji stan i bolju hranu, mogli su primati pisma i pošiljke od kuće, pisati kući i kretati se slobodno po logoru.

Koliko je žrtava progutao Jasenovac?

Ustaše su na svom paničnom bijegu iz Jasenovca koncem travnja 1945. spalili ili uništili sav materijal, koji bi mogao pružiti statističke podatke, da se utvrdi, koliko je zatočenika stradalo u Jasenovcu.

Tako su uništeni svi registri, imenici, kartoteke, knjige o ekonomiji, kao i svi službeni akti, koji bi nam, i ako su se — prema iskazu svjedoka — vodili netačno, neuredno i nesistematski, ipak mogli pružiti izvjesne podatke.

Nije stoga moguće da se odgovori na pitanje, koliko je žrtava stradalo u Jasenovcu. Ima vrlo malo zatočenika, koji su bili u logoru neko vrijeme i koji su pušteni na slobodu, a nema ih ni stotina, kojima je uspjelo da se u zadnji čas probiju iz logora.

Istaknuto je ranije, da su ustaše upućivali u jasenovački logor zatočenike na rad, istaknuto je i to, da su tamo stizali mnogi transporti muškaraca, žena i djece, koje su ustaše ili uveli u logor, i tamo ih noću likvidirali, ili ih pobili negdje u okolici Jasenovca, a da ih uopće nisu ni uveli u logor.

Najžešći su ustaški teror i klanje bili u god. 1941. i 1942. Cijela god. 1943. i polovica 1944. protekla je u znaku relativnog zatišja, što znači da se masovni pokolji nad zatočenicima nisu vršili tako često i u tolikom opsegu, kao što su se vršili prije i poslije toga vremena. Od rujna 1944. do travnja 1945. dolaze opet veliki transporti u Jasenovac i likvidacije se u masama ponavljaju.

Zatočenici koji su bili u logoru prve ili četvrte godine navode vrlo visoke brojke žrtava, dok je po iskazima onih, koji su bili zatočeni treće godine ustaškog zločinačkog terora u Jasenovcu, broj žrtava manji.

Navodimo niže nekih pedesetak masovnih zločina, koje su ustaše počinili u Jasenovcu, pa ako broju žrtava, koje su stradale kod tih pokolja, pribrojimo one zatočenike, koji su stradali pojedinačno, dobit ćemo cifru od oko 500—600.000.

Kako je istaknuto, nikada se neće moći utvrditi točan broj žrtava, koje je progutao Jasenovac, ali na osnovu svih ispitivanja, koja je provela Zemaljska komisija, može se zaključiti, da gornji broj odgovara stvarnosti.

Niti jedan zločinac nije u historiji poklao desetinu jednog naroda, kao što je to učinio Ante Pavelić nad svojim vlastitim narodom.

Pa ipak je taj zločinac imao drskosti da javno izjavi: »*Jasenovac nije oporavilište, ali nije ni mučilište.* «

POJEDINI MASOVNI ZLOČINI

Osim već spomenutih zločina prikazat ćemo sada ona zločinstva, koja su izvedena u masama i koja je ova Zemaljska komisija utvrdila na temelju suglasnog iskaza više svjedoka, koje je preslušala. Zločinstva ćemo prikazati kronološkim redom, kako su se događala od sredine 1941. do konca travnja 1945.

Ovdje je međutim prikazan manji dio tih zločina.

Ustaše su najviše zločina počinili noću i tajno, pa o većini takvih slučajeva preživjeli svjedoci nemaju znanja niti glede broja žrtava niti glede točnog vremena i načina izvršenja zločina.

S druge strane broj onih, koji su preživjeli zatočeništvo, tako je malen, da nemamo direktnih dokaza o svim teškim zločinima, koji su izvršeni u Jasenovcu.

I.

Likvidacija logora br. I. i II. u Jasenovcu

Spomenuto je u uvodu, da se je prvi jasenovački logor nalazio 12 km daleko od mjesta Jasenovca kraj sela Krapje. Nakon nekoliko nedjelja osnovan je i logor br. II. na rijeci Strugu nedaleko od ceste koja vodi iz Jasenovca prema Novskoj. Ustaše su odabrali dvije velike ledine i doveli na njih zatočenike, te im naložili da te ledine ograde bodljikavom žicom i da podignu »stražare«. Zatočenici su zatim morali da izgrade barake, kuhinje i druge pomoćne prostorije za svoje stanovanje i da podignu oko oba logora nasipe, jer su se Strug i Sava razlijevale i natapale cijelu okolicu Jasenovca.

U ljetnim i jesenskim mjesecima god. 1941. dopremili su ustaše onamo mnogo hiljada Srba. Židova i Hrvata. Bili su to radnici, seljaci, novinari, advokati, liječnici, inženjeri, industrijalci, trgovci i činovnici.

Zatočenici su morali da rade bez prekida od jutra do mraka, da gaze po vodi do koljena, da grabe zemlju rukama i

lopatama te je vuku na nasip. Ustaše su s njima postupali okrutno, mlateći i kundačeći svakoga ko je posrnuo, pa ako je koji klonuo, jednostavno su ga ustrijelili ili zaklali i bacili u nasip.

Uveli su kaznu t. zv. »Žice« — koju zatočenik Breyer opisuje ovako:

»Za svaku i najmanju »krivicu« ili kad se na pr. neki zatočenik usudio da zamoli da se popravi hrana ili da se štedi stare i bolesne zatočenike, bio je strpan u kavez, koji su ustaše prozvali »žica«. To je četvorina duga 5, široka 5, a visoka 1 metar, koja je bila sa strane kao i odozgor zatvorena bodljikavom žicom, a odozdo otvorena. Nalazila se na močvari. U tu su žicu utjerali ustaše zatočenika te ih držali u njoj zatvorene nekoliko dana i noći, po svakom vremenu, bez hrane i pića.«

Kako je zatočenik mogao u toj žici samo čučati i kako su mu bose noge bile cijelo vrijeme u vodi, to je doskora obolio od zapaljenja organa za disanje ili druge teške bolesti. U toj žici završio je svoje mučeništvo i dr. Oton Gavrančić iz Zagreba.

Kako je hrana u oba logora bila bijedna, nastambe očajne, a rad prenaporan, to su zatočenici dnevno umirali u velikom broju.

U novembru 1941. pretvorile su jesenske kiše čitav taj kraj u veliko jezero. Provizorni nasipi nisu mogli da odole snazi vode, pa su se ustaše pobojali, da voda ne odnese i njihove stražare. Odlučili su stoga, da dokinu oba ta logora da demontiraju barake, a materijal i zatočenike presele u prostor »Ciglare« kraj Jasenovca, te tamo osnuju novi logor.

Oko 15. novembra naredio je Luburić da se pokolju svi zatočenici, koji nisu bili u stanju da fizički izdrže dalji rad i napore oko preseljenja, pa je tom zgodom poklano oko 600—700 zatočenika.

Isti je dan dao Luburić da se pokolje daljnjih 85 zatočenika, jer su se usudili da mu uprave molbu, da se poboljša zatočenička hrana.

Miloš Ljubo je u isto vrijeme u logoru br. II. pobio sa ostalim nekim ustašama oko 50 Židova, da utjera strah u kosti onima, koji »neće da rade brzo«.

Nakon svih ovih pokolja preostalo je još oko 700 zatočenika, koji su morali po najvećem blatu i kiši prenositi grede, daske, alat i ostali materijal u sam Jasenovac. Kad je konačno selidba bila završena, ustanovilo se, da je ostalo na životu samo 250 zatočenika, koji su bili prvi logoraši u logoru br. III.

Zemaljska je komisija utvrdila, da je kroz prvih 5 mjeseci stradalo u logorima br. I. i II., što od bolesti ili iscrpljenosti, a što od ustaškog kundaka ili noža oko 8.000 zatočenika.

Ove su činjenice utvrđene na osnovu iskaza svjedoka Filipčić Ivana iz Zagreba, Auferber Mije iz Osijeka, Breyer Ota iz Bjelovara, Abinum Ješue iz Sarajeva, Danon Jakoba iz Zagreba, Ilić Branka iz Živinice i Slovenec Rudolfa iz Zagreba.

II.
Masovni pokolji na katolički Božić 1941.

Prvih 250 zatočenika smjestili su ustaše u otvorene šupe »Ciglane«, odijelivši zasebno Srbe, zasebno Židove, a zasebno Hrvate, te stvorili tako nastambe 3a, 3b i 3d.

Odmah su iza toga počeli dnevno stizavati redoviti transporti novih zatočenika, pa kako nije bilo dosta prostora za smještaj tolikog broja ljudi, morali su novi zatočenici da spavaju po tavanima »Ciglane« i »Lančare« ili pod vedrim nebom.

Kvaternik Eugen i Luburić Maks izradili su plan, da se u logoru br. III. izgrade postepeno razne industrijske i obrtne radionice i podignu barake za zatočenike. Računali su tim, da će morati smjestiti oko 3.500 do 4.000 zatočenika, koji bi predstavljali »stalnu radnu snagu«.

Naredili su da se logor opaše bodljikavom žicom i izgradi debeli zid u visini od 3 metra, kako bi spriječili bijeg zatočenika i odijelili logor od čitavog svijeta.

U neposrednoj je blizini prolazila željeznička pruga, a odmah iza nje glavna cesta, pa su putnici tako mogli vidjeti, što se sve događa u logoru. To je trebalo onemogućiti i spriječiti.

Ustaše su osim toga evakuirale Jasenovac i obližnja sela, da tako potpuno izoliraju logor.

Prešli su zatim na izgradnju novih industrijskih zgrada i baraka za nastambe, te u toku 1942. pretvorili logor br. III. u malu industrijsku bazu, koja je bila vrlo važna za opskrbljivanje vojske raznim materijalom.

Teški masovni zločini u logoru počeli su već u jesen 1941. Na katolički badnjak, 24. XII. 1941., dotjerali su ustaše u Jasenovac oko 500 srpskih seljaka iz okolice. Ljubo Miloš, Matković Ivica i Matijević Joco odlučili su da pobiju čitavu ovu grupu nevinih ljudi i da tako »proslave« badnjak.

Svjedok Miliša Đorde opisuje taj zločin u svom iskazu, pa kaže:

»Vidio sam uoči Božića 1941. kad je jedna grupa od 500 zatočenika odlazila prema ledini. Tu su bili najprije prisiljeni, da iskopaju veliku jamu. Nakon toga ustaše su ih jednog po jednog udarali maljevima po glavi, pobacali ih zatim u jamu, jamu zatrpali i posuli krečom. Ovo se zbivalo u udaljenosti od nekoliko stotina metara od mene i ostalih zatočenika, tako da nisam mogao razabrati pojedine krvnike. Znam da je ovo bila grupa Srba. U to je vrijeme bio zapovjednik Jasenovca Ljubo Miloš.«

Drugi dan na sam Božić prispjela je u Jasenovac grupa od 50 Srba. I nad ovom grupom izvršili su Miloš Ljubo i Matijević Joco pokolj, koji prikazuje svjedok Danon Jakob:

»Matijević Joco gurao je bajunetom pojedinog zatočenika prema Ljubi Milošu. Žrtvi su ruke bile vezane žicom na leđima. Svakog pojedinog Miloš je dočekivao te mu oštrim zamahom velikog mesarskog noža prerezao grkljan.«

III.
Masovna ubijanja u zimi 1941./1942. Ubijanje bolesnih i izgladnjelih bolesnika

Kroz čitavo vrijeme od prosinca 1941. do konca veljače 1942. dovodili su ustaše iz Srijema, Slavonije i Bosne velike transporte muškaraca i žena u Jasenovac, da ih tamo likvidiraju. Bili su to uglavnom Srbi, ali je bilo i Židova i nešto Hrvata.

Zatočenici Steiner Hinko i Berger Egon iskazuju suglasno, da su ustaše otpremali te transporte, u kojima je bilo 100, a

katkada i 3.000 žrtava, na veliku ledinu, koja se nalazi u blizini Velike Košutarice, i tamo ih ubijali.

Žrtve su ubijali udarcima sjekirom ili maljem po glavi. 80 zatočenika iz logora bilo je stalno kroz čitavu zimu zaduženo radom, da kopaju jame i pokapaju mrtvace. Tim su pokoljima upravljali Miloš Ljubo, Polić Marinko, Pudić Dragutin, Kojić Ante, Sudar Joca, Maričić Jerko, Modrić Ante, Gašparović Dragan, Musić Mujo i neki Čovičić.

Gornji svjedoci tvrde, da je te zime pobijeno u Košutarici oko 50.000 ljudi, što se moglo ustanoviti, jer su grobari

pripovijedali ostalim zatočenicima, koliko su žrtava koji dan pokopali. Od tih 80 grobara ostao je na životu jedino svjedok Berger Egon.

Sve su te nevine žrtve pohapšene i dotjerane u Jasenovac na likvidaciju, a da njihovom hapšenju i ubijanju nije prethodio nikakav postupak, pa niti ustaških niti policijskih niti sudskih vlasti.

Zima god. 1941.—42. bila je izvanredno oštra. Uslijed vrlo slabe ishrane i odjeće, loših i hladnih nastambi, obolio je veliki broj zatočenika, većinom starijih ljudi. Oni za ustaše nisu predstavljali radnu snagu, pa su odlučili da ih likvidiraju.

Svjedok Steiner Hinko navodi:

»U siječnju 1942. bilo je u tzv. poštednoj bolnici oko 300 bolesnih zatočenika. Kako su zatočenici morali tada spavati po raznim tavanima ili pod vedrim nebom, a zima je bila oštra, obolilo ih je vrlo mnogo od raznih bolesti, pa je bolnica bila prepuna bolesnika.

Ljubo Miloš, Matković Ivica i Matijević Joco istjerali su sve bolesnike jedne noći iz postelja, nabacali ih na saonice i odvezli na ledine, gdje su ih dotukli maljevima i poklali noževima.«

Ovakovih je likvidacija bilo i kasnije, pa taj iskaz svjedoka Steinera potvrđuju i svjedoci Šetinc Marijan i Kamhi Šabedaj.

Kako su zatočenici bili stalno gladni, tražili su u otsutnosti stražara otpatke hrane po logoru, naročito oko kuhinje i smetlišta.

Petorica zatočenika pokušala su jednog dana u veljači 1942. da iskopaju nekoliko sirovih krumpira, koji su bili zakopani u zemlji u spremištu.

Zatekli su ih ustaški stražari i dotjerali zapovjedniku Matković Ivici, koji je odlučio odmah da ih kazni. Svjedoci Steiner Hinko i Danon Jakob opisuju ovako njihovo kažnjavanje:

»Matković je naložio da se svi zatočenici imajii postrojiti po grupama i prisustvovati izvršenju javne kazne nad ovom

petoricom. Premda je bila najveća zima, morala su sva petorica da se svuku do gola, ustaše su im ruke svezali žicom na leđa te ih za ruke objesili. U takvom su položaju visili čitav jedan sat, dršćući od zime, a tijelo im je poplavilo. Nakon jednog sata dao ih je Matković odvezati, a zatim je svu petoricu ustrijelio metkom u zatiljak i održao zatočenicima govor u kojem im se zaprijetio još težom kaznom, ako se ponovi takav »zločin«.«

IV.

Dolazak tzv. internacionalne komisije i ubijanja zatočenika povodom priprema za njen dolazak

Početkom god. 1942. znao je već čitav kulturni svijet, kakve zločine počinjaju ustaše u Jasenovcu. Trebalo je nešto poduzeti, da se prikrije istina.

U tu svrhu doveli su ustaše u Jasenovac »internacionalnu komisiju«, koja se sastojala od po jednog Nijemca, Talijana i Mađara, dok su joj ostali članovi bili — ustaše. Bila je to dakle u stvari internacionalna fašistička komisija.

Luburić je bio obaviješten, kad će stići ta komisija, pa je naložio, da se sagradi na vrat na nos na izgled pristojna centralna kuhinja i dvije solidne barake za zatočeničke nastambe. Sagrađeni su i boksovi, da mogu na njima spavati ljudi.

Hrana se zatočenička nešto popravila.

Svjedok Steiner Hinko iskazuje, da su zatočenici morali brzo raditi; jedni su nosili cigle i građevni materijal, a drugi zidali. Svakih je deset koraka stajao po jedan ustaša, koji je mlatio zatočenike da što brže rade, pa je tako na tom radu umlaćeno 72 zatočenika.

Svjedoci Breyer, Danon, Riboli i Steiner opisuju, kako je svaki zatočenik dobio krpu, na kojoj je bio napisan jedan visoki broj. Tu je krpu morao prišiti i nositi na rukavu. Ustaše su nastojali da zavaraju članove komisije, kojima su u kartoteci prikazali, koliko ima u logoru zatočenika, pa su sa visokim brojevima htjeli postići kod komisije utisak, da je svaki registrirani zatočenik doista živ.

Zatočenici su morali da na svako pitanje komisije odgovore: »J a s a m z a t o č e n i k b r o j t a j i t a j«.

Bilo je više takvih komisija tokom godine 1942., pa kada je u mjesecu novembru ustaški član jedne takve komisije Aleksandar Seitz zapitao jednog slovenskog katoličkog svećenika, tko je, odgovorio mu je ovaj propisno: »Ja sam zatočenik broj X«.

Kad ga je zapitao, šta je, odgovorio je opet tako, a na pitanje, zašto je u logoru, čuo je opet stereotipni odgovor: »Ja sam zatočenik broj X.«.

Ustaškom je »ministru« bilo preglupo da čuje ovakav odgovor, pa je insistirao, da mu ovaj odgovori ljudskim glasom i govorom.

Svećenik je konačno popustio, te je izjavio, da je Slovenac, da je župnik u jednoj hrvatskoj župi sa slovenske granice i da ne zna, zašto je u logoru.

Luburić nije mogao ostaviti ovakav težak »prekršaj logorske discipline« nekažnjenim. Sutradan bio je stari svećenik pozvan u kancelariju, gdje mu je saopćeno, da je otpušten kući, pa mu je čak dana i neka otpusnica. On se veselio, pakovao svoje prnje i opraštao s ostalim zatočenicima. Straža ga je otpratila prema »kolodvoru«. Za kratko vrijeme vratile su se njegove stvari, da ostalim zatočenicima, njegovim drugovima, nijemo posvjedoče njegovu smrt.

V.

Dva nova teška ustaška masovna zločina

Zatočenik Zouhar Stjepan prikazuje ovakva dva zločina, koja su ustaše počinili početkom siječnja 1942.:

Dne 6. siječnja 1942. naložili su Matković Ivica, Miloš Ljubo i Jusić Mujo, da se svi zatočenici sakupe u »javni nastup«, gdje će im se proglasiti neka važna saopćenja. Kad su se zatočenici sakupili, održali su ovi zločinci govore, u kojima su vikali, kleli i grdili zatočenike, da su saboteri i lijenčine, pa da treba primijeniti ustaške metode, da im se dozove pamet u glavu.

Pravi razlog ili tačnije rečeno povod mahnitanju ovih zločinaca i posljedicama, koje su malo čas iza toga nastupile, nije bio poznat, ali se zaključivalo, da Matković, Miloš i Jusić nisu bili zadovoljni rezultatima rada zatočenika.

Izabrali su zatim 50 zatočenika, odveli ih do jedne barake, te ih ovdje ašovima dotukli. Pri tom im je pomagalo desetak ustaša.

Dne 1. veljače 1942 imali su se svi zatočenici opet postrojiti na jednoj livadi, otvorila su se zatim vrata od logora, ujašio je na konju poručnik Jusić Mujo, a za njim je ušla grupa Srba iz Mlake kod Gline, oko 500 na broju. Svaki je bio žicom vezan na leđima, dok su dva po dva bila lancima okovana. Pratila ih je veća grupa ustaša. Jusić je naime ove nevine srpske seljake iz Mlake pohvatao i doveo u Jasenovac, da ih pred ostalim zatočenicima sve pokolje.

Kad je Jusić došao do livade, gdje su stajali zatočenici, okrenuo se ustašama i povikao: »Eto vam Crvene Armije, dotucite ih sve od reda!«

Nastao je strahovit prizor, strava i jeza je prolazila ljudima, koji su morali da gledaju, kako se četa ustaša zaletila na ove žrtve s velikim noževima u rukama. Nastalo je klanje, rezanje grkljana i vratova, dok se nije cijela cesta pretvorila u hrpu lješeva, iz kojih su curile mlake krvi.

Zatočenicima je zatim bilo naloženo, da iskopaju jame i zatrpaju lješeve.«

VI.
Spaljivanje zatočenika

Dosadašnje su metode usmrćivanja bile ustašama spore i komplicirane, naročito se gubilo mnogo vremena kod kopanja jama i pokapanja mrtvaca. Osim toga nije se zatirao trag zločinima.

Po uzoru svojih nacističkih gospodara odlučili su i ustaše, da u jasenovačkom logoru osnuju i sagrade krematorije, u kojima će spaljivati žrtve.

Posao oko izgradnje krematorija bio je povjeren ing. Piccilliju, nadzorniku radne službe u logoru. Odlučeno je, da se izgrade dva krematorija, dvije peći, jedna kod »Ciglane« a druga u »Gradini«.

Picilli je prikupio materijal i zidare te je u kratko vrijeme bila gotova peć u blizini »Ciglare«, koju su zatočenici prozvali »Piccillijeva peć«.

Kad je izgradnja peći bila dovršena, dao je Picilli pogubiti sve zidare, koji su bili zaposleni na gradnji, da se ne bi saznala njegova tajna.

Svjedoci Duzemlić Milan, Breyer Oto i Berger Egon prikazuju ovako spaljivanje u toj peći:

Ta je peć gutala svoje od konca mjeseca veljače 1942. pa do svibnja iste godine, dakle skoro tri mjeseca, kad su je

ustaše dali srušiti iz nepoznatih razloga, tako da od nje nije ostalo ni traga.

Ustaše su u toj peći najprije spaljivali žene i djecu, koju su dovodili iz logora u Staroj Gradiški i drugih logora. Tako su kroz tri mjeseca stizali u Jasenovac kamioni krcati žrtava, te se zaustavljali u blizini »Spremišta za cigle«. Tu su ustaše iskrcavali žrtve, a onda od vremena do vremena odveli po jednu do neke prostorije u blizini krematorija, gdje su je

svukli do gola, udarcem po glavi omamili i bacili u peć. Odijelo, obuću i ostale stvari su na koncu slagali, sortirali i otpremili u skladište.

Zatočenik Berger Egon opisuje potanje samu egzekuciju:

»Ja sam kroz neko vrijeme prisluškivao iz jedne radionice, koja je bila u blizini krematorija, šta se tamo događa. Cuo sam najprije zapomaganje, plač i vrisak, potom mukli glas kao da su se srušila teška željezna vrata. Iza toga je nastala tišina, plamen se pojavio iz kape peći, no za kratko vrijeme čuo se jauk i vrisak nove žrtve.

Ustaše su spaljivali u ovoj peći i zatočenike iz samog logora većinom stare, nemoćne i bolesne muškarce. Njihov broj nije bio velik, dok se prema iskazima svjedoka broj žena i djece, koji su dovedeni iz logora u Staroj Gradiški, kreće oko 5000, a broj žena i djece, koji su dovedeni iz drugih logora i krajeva penje se na 10.000.

Ustaše su koncem svibnja porušili ovu peć kod »Ciglare«, dok za onu, koja je bila podignuta u »Gradini«, nema podataka da li je proradila.

Svi svjedoci, koje je preslušala ova Komisija, pretpostavljaju, da su ustaše žrtve omamili udarcima po glavi, te ih bacali u vatru u nesvjesnom stanju. Samo svjedok Balija Branko, tvrdi, da je čuo od ustaša, da su bacali žive ljude u peć.

Spaljivanjem su rukovodili pored Picilli-ja i Luburić Maks, Miloš Ljubo, Matković Ivica, Zrinušić Ante i Mandić Ante.

Zemaljska komisija je utvrdila ova zločinstva ustaša preslušanjem više svjedoka, a naročito su iscrpne podatke dali o tome Kovačević Vojislav, Hebner Marijan, Heršek Josip, Berger Oto, Danon Jakob, Slovenec Rudolf, Balija Branko i Breyer Oto.

VII.
Masovne likvidacije u godini 1942.

Od marta 1942. pa do iste godine bio je logor III. stalno prepun muškaraca, žena i djece, koje su ustaše dovodili onamo u velikim grupama radi likvidacije.

Ustaše su u prvom redu pokupili po cijeloj tzv. NDH sve Cigane i Ciganke, na broju oko 40.000 te ih dopremili u Jasenovac.

Sve su te Cigane smjestili na ledinama, koje se nalaze između »stare žice« (vidi nacrt) i velikog zida u sjevero-istočnom području logora. Prostor su ogradili posebnom žicom, i postavili jake straže, te ga prozvali »logorom III-C«, jer su tu u prvo vrijeme boravili samo Cigani, koji su ovdje razapeli svoje šatore, ili su ležali pod vedrim nebom, goli, gladni i bosi, po suncu i kiši. Hrana im je bila još gora od hrane ostalih zatočenika, a ustaše su ih s naročitim užitkom tukli i bičevali te silili, da se međusobno mlate i ubijaju.

Noću su ih vodili po partijama u »Gradinu«, primoravali ih da sami sebi kopaju grobove, te ih zatim maljem ili čekićem dotukli i bacali u rake. Tako su ustaše likvidirali kroz nekoliko mjeseci sve Cigane i Ciganke, mlado i staro. Spasilo se vrlo malo Cigana, koji su se odlikovali marljivošću gradeći nasip i zid oko logora. Ustaše su ih poštedili, te ih prevezli u sela Gradinu i Uštice, gdje su im dodijelili zadaću da budu grobari i krvnici.

Ova se grupa Cigana održala dugo na tom mjestu. Stanovala je u seoskim kućama, imala dobru hranu, opijala se do besvijesti, i značajno je, da nijedan od njih nije pokušao da pobjegne. Njihova je dužnost bila da kopaju grobove u Gradini za one žrtve, koje će od sada stizati u Jasenovac radi likvidacije, da žrtve ubijaju udarcima maljem ili čekićem po glavi i da ih pokapaju. Premda su oni tu svoju dužnost ropski ispunjavali, ipak su morali na koncu i oni da iskuse, koliko vrijedi ustaška riječ: ustaše su ih početkom 1945. sve pobili, da ne bi ostalo živih svjedoka njihovih zločina.

Kad su nestali Cigani iz logora III-C, dopremali su ustaše onamo velike trasporte Srba, Židova i Hrvata radi likvidacije.

Zatočenici su često vidjeli kako se prema Savi kreću iz logora III-C velike grupe ljudi i žena, u kojima je moglo biti 500—800 osoba, pa spominju naročito one grupe, koje su pošle u smrt na Gradinu 17. VIII. 1942., 29. VIII. 1942. i 18. X. 1942.

Zemaljska komisija utvrdila je ova ustaška zločinstva na temelju iskaza, koje su dali svjedoci zatočenici Peška Đuro, Heršak Josip, Slovenec Rudolf, Fabijanec Josip, Pejnović Đuro, Tot Ljudevit, svi iz Zagreba, Ilić Branko iz Živinice, Šetinc Marijan iz Dolenjske Jasenice i Breyer Oto iz Bjelovara.

VIII.

Masovne likvidacije izvan logora

U prijašnjem smo poglavlju govorili o likvidaciji onih žrtava, koje su ustaše uveli u jasenovački logor.

Međutim su tokom cijele godine 1942. dolazili željeznicom, kamionima ili pješke veliki transporti ljudi, žena i djece, koje ustaše nisu uopće uveli u jasenovački logor, već su ih odmah prebacili preko Save u blizini Jasenovca te ih likvidirali u Gradini i Ušticama ili negdje drugdje. Svjedoci Heršak Josip, Slovenec Rudolf, Bednjanec Slavko, Danon Jakov — svi iz Zagreba, Matas Pavao iz Trstenika, Breyer Oto iz Bjelovara i Tot Ljudevit iz Garešnice svjedoče o slijedećim masovnim zločinima u toku 1942. godine:

a) neustanovljenog dana pobili su ustaše na Gradini veliku grupu seljaka, koja je stigla iz Slavonije, od oko 8.000 ljudi,

b) kratko vrijeme nakon toga pobili su grupu od oko 7.000 ljudi, koje su pohvatali u kraju oko Kozare,

c) pobili iza toga veliku grupu, koja je stigla na jasenovačku željezničku stanicu u 56 vagona, krcatih živim skeletima,

d) pobili na Gradini veliku grupu Židovki i djece, koji su stigli iz ženskog logora u Đakovu.

Svjedoci iskazuju, da je Ciganima na Gradini dosadilo, što moraju dan i noć da kopaju grobove, pa su se mašili toljaga i tjerali žrtve, da same sebi kopaju duge i duboke grobove. Cigani su se natjecali s ustašama, tko će brže i bolje rezati žrtvama grkljane, ili ih mlatiti maljem i čekićem po glavi.

Kad su jame bile zatrpane, opijali su se ustaše i Cigani do besvijesti.

IX.

Mrcvarenje i ubijanje dviju grupa u siječnju i ožujku 1942

Svjedok Blumschein Zlatko dao je slijedeći iskaz:

»Oko 20. siječnja 1942. dotjerali su ustaše oko 200 srpskih seljaka iz raznih slavonskih mjesta, te su ih u samom logoru tukli tupim predmetima čitav jedan sat. Seljaci su jaukali, od muke se svijali, a mnogi je izdahnuo. Ustaše su zatim dovezli nekoliko kola, pobacali u njih žive i mrtve, te izvezli izvan logora

Ovdje su izbacili žive i mrtve iz kola, gazili po njima čizmama, pa kad su ih sve dotukli, poskidali im odijelo i obuću, a lješine pobacali u jednu veliku zajedničku raku.

Znam da je tim pokoljem rukovodio sam Miloš Ljubo, a pomagali su mu Matijević Joso i Sabljić Ilija.«

Svjedok Finzi Jakob prikazuje masovni zločin, koji se dogodio u mjesecu ožujku 1942.:

»U prvoj polovici mjeseca ožujka 1942. izvršili su neki ustaše, čiji se identitet nije mogao ustanoviti, pokolj nad 3.000 zatočenika jasenovačkog logora. Isto se tako nije moglo ustanoviti, da li je taj pokolj proveden radi redukcije stanja u logoru, ili u terorističke svrhe.

Klanje je trajalo kroz deset dana. Žrtvama su razmrskali glavu tupim predmetom, mlatili ih kolcima i željeznim šipkama u tolikoj mjeri, da su tjelesa bila crna i posve iznakažena. Zabijali su čavle u tijelo, rezali uda i t. d. Kroz deset je dana pedesetak grobara moralo da pokapa lješine na t. zv. »groblju izvan logora«, gdje su se događala zvjerstva.«

X.
Masovni pokolj Židova

Početkom zime 1942. imalo je stići u Jasenovac više novih transporata. Kako je međutim ondje već bilo mnogo zatočenika, odlučili su ustaše da njihov broj reduciraju i u prvom redu likvidiraju Židove.

Kroz tri dana ustaški nadzornici kupili su noću po barakama stare, bolesne i nemoćne Židove, te tako 17., 18. i 19. studenoga 1942. pokupili oko 800 Židova, koji su bili na radu u Jasenovcu. Najprije su ih zatvorili u posebnu sabirnu prostoriju, a onda ih jedne noći prevezli čamcima preko Save u Gradinu, gdje su morali sami da kopaju svoje grobove, a zatim su ih Cigani poklali i zakopali.

Zemaljska komisija utvrdila je ovo zločinstvo ustaša na temelju iskaza svjedoka Breyer Ota iz Bjelovara.

XI.
»Trogodišnjaci« su slani u Jasenovac, da tamo odmah budu podvrgnuti mukama i ubijanju

U uvodu smo rekli, da su ustaše mogli svaku nepoćudnu osobu otpremiti u logor i da je vrijeme zatočeništva variralo od tri mjeseca do tri godine.

Zatočenici su primjetili, da su ustaški zapovjednici prigodom preuzimanja novih zatočenika postupali neobično strogo s nekim zatočenicima, te ih odmah izdvojili od ostalih.

Ispočetka zatočenici nisu znali, po kojem kriteriju ustaše izdvajaju stanovita lica i izdvojene ne uvode u logor. Konačno se saznalo, da se izdvajaju »trogodišnjaci«, t. j. ona lica koja su po ustaškoj policiji bila presuđena na kaznu zatočenja u trajanju od 3 godine.

Tako je u mjesecu lipnju 1942. stigao u Jasenovac veliki transport, u kojem su se nalazili sami »trogodišnjaci«, njih 300 na broju.

Svjedoci Habijanec Josip i Danon Jakob iskazali su, da su vidjeli, kako je ove Zatočenike preuzeo zapovjednik Maričić Jerko te ih dao odmah odvesti na Gradinu, gdje su ih Cigani pobili. Od tada su zatočenici znali, da će ustaše sve »trogodišnjake« pobiti odmah po dolasku u logor, pa se tako doista i događalo, kako nam potvrđuju gornji svjedoci.

XII.
Likvdacija logora III-C

Iz priloženoga se nacrta vidi, da je između t. zv. stare žice logora i velikog zida u sjevero-istočnom kutu bila velika ledina, gdje su ustaše u proljeće 1942. podigli obični logor pod Vedrim nebom, ogradili ga bodljikavom žicom i ovdje smjestili oko 40.000 Cigana.

Oni su te Cigane pobili u roku od nekoliko tjedana, pa kako se broj Cigana postepeno smanjivao, dovodili su onamo i druge zatočenike, tako da je logor III-C postao sabiralištem bezbrojnih muškaraca, žena i djece, koji su u toku 1942. ovdje čekali, kada će doći na red da krenu u smrt.

Koncem studenoga 1942. ostalo je u logoru III-C oko 160 zatočenika, većinom intelektualaca.

Zapovjednik toga logora Matković Ivica odlučio je, da ih pobije na taj način, da im uskrati svaku hranu i piće i da tako vidi, kako dugo može čovjek da živi bez hrane i vode. Dao je stoga pojačati žicu oko logora i pojačati stražu, te joj naložio, da ustrijeli svakoga tko bude pokušao da pobjegne iz logora, ili s druge strane da ubije svakog zatočenika, koji bi se usudio da dobaci hranu u logor.

Postavio je pred logorom veliku ploču s natpisom »pjegavac«, da zastraši ostale zatočenike, a i same ustaše, da se ne približuju previše bodljikavoj žici.

Slabi i nemoćni zatočenici su podlegli već za nekoliko dana, ali ih je bilo četrdesetak, koji su životarili i nakon više tjedana. Oni su od očaja izgrizli svu travu, koja je bila u logoru, pa izbezumljeni od gladi počeli su da jedu i ljudsko meso.

Svjedok Kuhada Nikola iskazao je o tom događaju slijedeće:

»Koncem 1942. radio sam na dezinfekciji boksova u jednoj baraki, udaljenoj oko 4 metra od logora III-C. Nalazio sam se na tavanu te zgrade i od znatiželje sam podigao par crepova na krovu i promatrao šta rade drugovi, zatvoreni u logoru III-C, kuda nitko više nije smio ući, gdje je postavljena ploča s natpisom: »pjegavac«.

Vidio sam kako su pojedini zatočenici trgali sa lješina mrtvih drugova meso i odmah ga jeli, jer već 17 dana nisu dobivali nikakve hrane.

Neki su svjedoci promatrali logor iz daljine noću, pa Breyer i Riboli iskazuju, da su vidjeli, kako zatočenici u logoru III-C peku meso pokojnih drugova i kako ga jedu. To se moglo jasno raspoznati, jer je plamen rasvjetljavao cijeli logor.

Kad je jedan zatočenik prijavio Matković Ivici, šta je vidio u logoru III-C, stao se ovaj smijati kao lud, te mu odgovorio:

»Ti bi kao inteligentan čovjek morao znati, da je crkotina otrov od koga se brzo umire. Neka samo peku i jedu, prije će svi pocrkati. I tako mi to već predugo traje.«

Međutim ti zatočenici nisu umirali, već su pokušali, da se jedne burne noći provuku između žica i bace u Savu. Ustaški su ih stražari opazili i podnijeli prijavu Matkoviću, koji je odredio, da se posljednjih 35 zatočenika logora III-C noću utovare u kola i prevezu preko Save u Gradinu u jednu seljačku kuću.

Ustaše su u tu kuću zatvorili nekoliko zatočenika, koji su bili zatvoreni u »Zvonari«, gdje su ih već dulje vremena mučili glađu.

Doveli su u tu kuću i ovih 35 zatočenika iz logora III-C, te ih sve svukli do gola i utjerali u tu seljačku kuću, zabarikadirali sve prozore i vrata, pa su tako svi ovi nesretnici nakon nekoliko dana preminuli od gladi i zime.

Ono mjesto, gdje je nekoć stajao logor III-C dali su ustaše

-

stojao logor, u kome je nekoliko stotina tisuća muškaraca, žena i djece čekalo danima i tjednima, na suncu i snijegu, gladno, golo i boso čas, kad će krenuti u smrt, u kojoj su vidjeli svoj spas, da se izbave od strahote i očaja, u kojem su se nalazili.

Ova je Zemaljska komisija utvrdila ova zločinstva ustaša na temelju iskaza svjedoka: Srića Dragana, Danon Jakoba, Riboli Josipa, Breyer Ota i Kuhada Nikole, koji označuju Matković Ivicu, Slišković Ivana, Maričić Jerka i Polić Marin-ka kao ustaše, koji su se istakli najvećom okrutnošću pri izvršivanju ovog zločina.

XIII.
Ponovno mrcvarenje Židova

Zatočenik Richter Rudolf iz Zagreba iskazuje ovo:

»Jedne noći koncem prosinca 1942. prodrli su ustaše u sve barake, dizali Židove sa njihovih ležišta, te ih po cičoj zimi istjerali iz baraka. Tu su ih mlatili toljagama, gazili čizmama, lomili im ruke, noge i rebra. Više je Židova preminulo od rana, a mnogi je kasnije podlegao ozljedama koje je zadobio te noći.

Kasnije se saznalo, da je povod tome bio taj, što su stražari našli u logoru lješinu jednog ustaše, pa kako su u to vrijeme pobjegla iz logora dva židovska zatočenika, posumnjali su ustaše na Židove, da su oni zaklali onog ustašu.«

XIV.
Pokolj djece

Kroz čitavu godinu 1942. vrvio je logor III-C od djece, koja su dovedena u Jasenovac zajedno sa svojim roditeljima.

Prigodom likvidacije zalutalo je mnogo dijete i izgubilo svoje roditelje, pa su zatočenici prigrlili tu djecu. Mnogi je tako logoraš sakrio kod sebe u baraki siroče bez oca i majke, hraneći ga s onim, što je si otkidao od usta. Oni zatočenici, koji su primali pošiljke s hranom od kuće, dijelili su toj djeci sve što su dobili.

Koncem ljeta 1942. opazio je Luburić, da se mnogo djece nalazi na tavanima radionica i po zatočeničkim barakama, te je naložio ustašama, da pregledaju cijeli logor i pokupe svu djecu.

Tako se otkrilo da se u logoru nalazi preko 400 djece muške i ženske u dobi od 4—14 godina. Luburić se posavjetovao sa svojim »oficirima« te je — na veliko čudo svih zatočenika — dao svu tu djecu registrirati i smjestiti u posebne prostorije. Našao je među zatočenicima nekoliko učitelja i učiteljica, pa ih je zadužio, da uče djecu čitanju, pisanju i pjevanju.

Tako je taj mali »dječji dom« postao jedina radost svih zatočenika. Njihovo veselje nije dugo trajalo. Matković Ivica, Kapetanović i Slišković Ivan nisu bili zadovoljni rezultatima u odgoju djece; činilo im se, da odgoj ne napreduje dovoljno u ustaškom duhu, a osim toga ustanovili su, da su ta djeca većinom srpska ili židovska.

Kad je Luburić stigao u Jasenovac, prijavili su mu stvar, pa je odredio, da se sva ta djeca, koja su i onako bila na teret opskrbnog budžeta, pobiju.

Ustaše su tu djecu odveli u grupama od 60—80 u bradinu, gdje su ih Cigani zaklali i zakopali.

Ova je Zemaljska komisija utvrdila ovo zločinstvo na nevinoj djeci na temelju iskaza, koje je dalo više zatočenika, naročito Stazić Josip iz Zagreba i Jovanović Svetozar iz Osijeka.

XV.

Promjene u upravi logora u ožujku 1943.

Godine 1941. i 1942. protekle su u znaku najkrvoločnijih ustaških zločina. Nekoliko je stotina tisuća zatočenika našlo samo u Jasenovcu svoju smrt.

Zbili su se međutim u svijetu važni događaji, koji su imali odlučnog utjecaja i na svirepi i krvoločni ustaški režim u Jasenovcu: poraz kod Staljingrada.

To je bilo razlogom, da se krvoločni režim ublažio i prestalo se sa masovnim klanjem nevinih ljudi.

Eugen Kvaternik je tokom 1943. skinut sa dužnosti vrhovnog nadzornika svih logora u t. zv. NDH. Smijenjen je i Matković Ivica sa dužnosti upravitelja logora br. III.

Na njegovo je mjesto postavljen ustaša Brkljačić Ivica, inače katolički svećenik. Matković je znao 19. III. 1943. da odlazi, no kako je Brkljačić imao da dođe u Jasenovac tek 23. III. 1943., to je upotrebio ono 4 dana da »proslavi« svoj

odlazak. Opijao se sa svojim »oficirima«, dočasnicima i ustašama, pa su te bande upadale noću u zatočeničke barake, mlateći zatočenike letvama, kundacima, šakama i čizmama i goneći ih kao stoku. Kroz te je 4 noći premlaćeno vrlo mnogo zatočenika, tako da su im tjelesa pocrnila od udaraca, a jedan je zatočenik i podlegao ranama. Svjedok Danon Jakov iz Zagreba ističe, da su kod tih ustaških orgija naročito mahnitali Stojčić Jozo, Brzica Petar i Hirschberger Nikola.

XVI.

Zločini ustaša u ljetu 1943. godine

Premda se u god. 1943. nisu više vršili u Jasenovcu masovni pokolji, nije ipak ta godina prošla bez krvi.

Svjedoci Bednjanec Slavko iz Zagreba, Kamhi Šabetaj iz Sarajeva, Škrgatić Dragutin iz Zagreba, Danon Jakob iz Zagreba i Gregurović Vera iz Zagreba iskazali su slijedeće:

U ljeti 1943. uspjelo je nekolicini zatočenika da pobjegnu dok su bili na »vanjskom radu«. Zapovjednik »ustaškog sata« Pavlović Marko odredio je po nalogu Brkljačić Ivice, da zatočenici moraju od sada nositi kroz mjesec dana lance na nogama, kad budu išli na »vanjski rad«. Ostalim je zatočenicima zabranio da primaju u to vrijeme pakete i pisma, a smanjio im je i dnevni obrok hrane. Cio taj mjesec dana dijelili su ustaški časnici između sebe pošiljke hrane.

Ustaški su stražari na svoju ruku počeli opet da zlostavljaju zatočenike, dok su se nalazili na radu izvan logora. Vrlo često se na večer vratilo u logor manje zatočenika, nego je ujutro otišlo na rad, pa su se ustaški stražari izgovarali, da su pucali na one zatočenike, koji su pokušali da pobjegnu, te ih ubili. Tako je samo u mjesecu kolovozu 1943. pobijeno na taj način 50 zatočenika.

Svjedok Richter Rudolf iz Zagreba iskazuje, da je pred jesen 1943. dotjerano u Jasenovac 15 Srba partizana, koje su ustaše zarobili u Bosni. Svi su oni izgledali kao živi kosturi, a tijelo im je bilo puno tragova mučenja. Kad su ušli u logor, navalilo je na njih deset ustaša prve satnije, te ih stalo mlatiti kolcima. To udaranje trajalo je oko pola sata. Trojicu su odmah dotukli, dok su ostali umrli kratko vrijeme iza toga. Za ovo su djelo odgovorni zapovjednik te satnije Sanković Ante-Mateša, dočasnici Alilović Frane i Brkljačić Jurica te još neki nepoznati ustaše.

XVII.

»Šumske grupe«

Krajem god. 1943. formirala je logorska uprava tzv. šumske grupe. U svaku je grupu uvršteno oko 30—80 zatočenika, koji su dobili alat, da idu sjeći šumu i izrađivati drva za ogrjev. Kad su se ti zatočenici drvosječe vraćali na večer u logor, opazili su njihovi drugovi, da ih je nekoliko nestalo na radu. Svjedok Breyer Oto iz Bjelovara iskazuje:

»Od rujna 1943. do januara 1944. obrazovane su dnevno šumske grupe, koje su imale poći u Gradinu da sjeku drva. Znam, da je kroz tri tjedna odlazilo po 80 ljudi na rad, no svaki dan ih se po 10 manje vraćalo.«

Svjedok Živković Jovan iz Bačkog Gradišta navodi:

»29. decembra 1943. pozvani su po spisku 84 ili 85 zatočenika. Morali su da uzmu pile i testere i rečeno im je, da idu na šumski rad. Nama je bilo sumnjivo, jer među njima je bilo vrlo malo stalnih radnika iz šumske grupe. Ukrcani su u brod, no još prije ukrcavanja oduzete su im pile i sjekire. U podne je zaustavljena hrana, koja se imala da odnese šumskoj grupi. Svi smo odmah znali, da su pobijeni. Poslije je vraćena u logor njihova odjeća, a oni se nisu više vratili, i mi smo bili na čistu da su pobijeni.

U logoru se govorilo, da ih je pobila 1. satnija 1. ustaškog obrambenog zdruga, kojom je zapovijedao Ante Vrban.

Dvije nedjelje iza toga pobijeno je u šumi zvanoj Gradina preko Save oko 120 zatočenika iz tri ili četiri grupe. I oni su bili upućivani na šumski rad u Gradinu, ali se nisu vratili. U to je došao za nadstojnika radnog otsjeka domobranski natporučnik ing. Nibler. K njemu je došao zatočenik logornik Vlah Romeo i kazao, da je to treća ili četvrta partija, koja se iz šume ne vraća i da je do sada potpisao da su ti ljudi pokušali bjegstvo i bili pobijeni, ali da to više u buduće neće potpisivati.«

I drugi svjedoci kao: Grün Walter, Breyer Oto, Danon Jakob i Novak-Perjanec Mate iskazuju, da su ustaše pobili te jeseni i zime mnogo zatočenika na šumskom radu, pa su opazili, kako su ustaški stražari donijeli noću u logor raznu odjeću, obuću i alat. Svi ovi svjedoci terete za ova zločinstva Luburić Maksa, Pavlović Marka, Brkljačić Ivicu, Miloš Ljubu i ing. Picilli Hinka kao naredbodavce, i slijedeće ustaše: Zrinušić Antu, Mihaljević Marka, Primorac Silvestra, Bračić Ni-

kolu, Frković Milu, Đulkić Alagu, Čop Luku i Hirschberger Nikolu kao izvršioce zločinstva. Nije ustanovljen broj zatočenika, koji je u to vrijeme ubijen u šumi.

XVIII.

Ustaške represalije u lipnju 1944. godine

U lipnju 1944. pobjegao je iz logora Wollner Ivan, student iz Zagreba. Ustaše su ga ulovili kod Dubice i tako premlatili, da je izdahnuo, a njegovo mrtvo tijelo dopremili u logor. Svi su zatočenici morali da dođu na javni nastup, pa je ustaški natporučnik Šakić Dinko pozvao zatočenike, da odadu osobe, s kojima se Wollner družio i koji su mu pomogli kod bjegstva. Kad se nijedan zatočenik nije javio, naložio je Šakić, da mu se donese »Imenik« u kojem su bili popisani svi Židovi, koji se nalaze u Jasenovcu. Iz toga je imenika prozvao 100 Jevreja, pa kad su ovi stupili pred njega, odabrao je od oka 25 Jevreja te ih osudio na zatvor u »Zvonari«, što znači da ima tamo da umru od gladi. Prigodom proglašenja presude nasmijala su se dva Židova, što je opazio jedan ustaša i prijavio Šakiću. Ovaj je pozvao ta dva Jevreja k sebi, naložio im da kleknu te ih ustrijelio hitcem u zatiljak. Među onih 25 Jevreja, koji su strpani u »Zvonaru«, bilo je više uglednih Sarajlija: profesora, advokata, inžinjera itd.

Zemaljska je komisija utvrdila ovaj zločin preslušanjem svjedoka Ilić Branka, Kamhi Šabetaja, Dakon Jakoba, Aleksić Arse i Živković Jovana.

XIX.

Likvidacija veće grupe Srba u Jablancu

Svjedok Breyer Oto posvjedočio je, da je koncem kolovoza dopremljena u jasenovački logor velika grupa Srba iz okolice Okućana, oko 700—800 lica.

Svjedok je vidio, kada su ustaše natovarili ove Srbe na velike čamce te ih otpremili niz Savu do šume, koja se nalazi između Mlake i Jablanca. Kako je logorska Ekonomija u Jablancu imala svoje zemljište, na koje je slala logoraše na poljske radove, držao je svjedok, da i ovi Srbi idu tamo na rad. Međutim je kasnije saznao od drugih zatočenika, da su ustaše sve te Srbe pobili na obali Save. Svjedok se sjeća, da su se ustaški stražari, koji su pratili zatočenike, vratili noću u logor,

XX
Djelovanje pokretnog prijekog suda u Jasenovcu u rujnu 1944. godine

U mjesecu rujnu 1944. godine saznala je uprava logora preko svojih doušnika, da u logoru postoje izvjesne grupe zatočenika, koje podržavaju veze sa licima izvan logora. Po tvrđenju doušnika te su grupe bile povezane s partizanima i stvarale plan za pobunu i bijeg iz logora.

Uprava je logora odlučila da formira pokretni prijeki »sud«, koji će provesti istragu i suđenje u ovom slučaju.

Luburić je povjerio istragu Ustaškom sucu dr. Prpiću Mihovilu. Prpić je bio neobično okrutan i sa svojim agentima Sudar Milom, Primorac Silvestrom, Pavičić Petrom, Neovčić Lajčom, Kvesić Stipom i Pehar Nikolom vodio »istragu« upotrebljavajući sva sredstva torture: mlatili su žrtve batinama, gnječili im prste, zabadali igle ispod nokata, pržili golo tijelo sa »let-lampom« (lampom za lotanje, kojom se služe limari), zasljepljivali vid tzv. »svjetlom« itd. Istraga je trajala nekoliko tjedana, pa su Prpić i njegovi drugovi mnogo zatočenika unakazili.

Čemu je služio ovaj »sud«, pokraj utvrđenih činjenica, da su ustaški zločinci nekoliko stotina hiljada ljudi bez ikakva osnovana razloga, bez ikakva postupka i bez ikakvog, ma i ustaškog suđenja na najgroznije načine pobili, — nije jasno.

Uostalom, kakav je bio taj »sud«, kako je »sudio«, vidi se najbolje iz iskaza samoga fratra — ustaše Majstorovića-Filipovića, koji je bio i član toga »suda« i koji je po ovoj Komisiji saslušan dne 29. VI. 1945. u zapisniku br. 2006. Filipović je među ostalim iskazao:

»U 1944. g. u mjesecu rujnu bio sam član prekog pokretnog suda u Jasenovcu, a članovi su bili Mataja Josip, ustaški satnik, Milković Martin, ustaški natporučnik Ličanin, i Dinko Šakić, ustaški natporučnik iz Bos. Broda. Mi nismo sudili nego samo potpisivali osude. Osude je izrađivao i nama davao na potpis dr. Prpić Mihovil, šef pravosudnog odjela za područje Jasenovac. Tako sam potpisao smrtne osude civilima iz Dubice, mislim 17-orici, a koji su bili optuženi radi veze s partizanima. Ovih 17 obješeno je u Dubici. Napokon potpisao sam kao član prekog suda 8 smrtnih osuda u Novskoj željezničarima, te su i ovi obješeni. Sva ova vješanja izvršena su u jedan dan, i sve je

osude izradio dr. Prpić Mihovil, a sama izvršenja učinjena su na raznim mjestima kako sam naveo.«

Niti se je dakle vodila rasprava, niti je »sud« donosio presude, nego je jednostavno uprava logora slala svoju odluku na potpis članovima ovoga »suda«. Sa nešto manje ili više razlike u proceduri takvi su međutim bili i svi ostali ustaški pokretni prijeki sudovi, koji su po raznim krajevima naše države, a na teritoriju tzv. NDH vršili teror ubijajući na hiljade nevinih žrtava.

Cjelokupan rezultat ovog »suđenja« u rujnu mjesecu 1944. u Jasenovcu nije Filipović-Majstorović u cjelosti iznio u svome cit. iskazu.

Utvrđeno je saslušanjem svjedoka Kamhi Šabetaja iz Sarajeva, Magrić Miška iz Vrapča i Danon Jakoba iz Zagreba, da je na osnovu presude ovog »suda« obješeno 31 lice.

Svjedok Danon Jakob bio je prisutan kod egzekucije svih osuđenika. U cit. zapisniku pored ostalog iskazuje:

»Da su svi ovi zatočenici bili mučeni, znam po tom, što sam ih vidio gdje idu u zgradu zapovjedništva s pletenim žicama, a kad su ih ustaše vodili s preslušavanja, vidio sam da se vuku premlaćeni. Jedan grobar, koji je pokapao žrtve, pričao mi je, da je vidio tijelo Rebac Remzije, kad ga je svukao. Tijelo je bilo izgoreno od plamena let-lampe. Šakić Dinko, član »suda«, nazvao je to sredstvo mučenja »V-l« i hvalio se preda mnom u brijačnici, da je »V-l« uspio.

Drugi dan sam morao da gledam vješanje, pa sam čuo, kako je Primorac Silvestar zapitao zatočenika Hadžiju, prije nego ga je objesio, da li mu oprašta, što ga je tukao, a ovaj mu je odgovorio, da mu to neće n i k a d oprostiti. Nato je Primorac rekao Hadžiji, kad mu je već bio stavljen oko vrata konop: »Do viđenja na drugom svijetu«.

Spomenuto je u uvodu, da se u samom mjestu Jasenovca nalazila tvornica, gdje se izrađivala i bojadisala koža. U toj su tvornici bili zaposleni zatočenici, radnici, inžinjeri i tehničari, a ustaška je posada budno pazila da koji ne pobjegne.

Službeni je naziv te tvornice bio »Kožara« ili logor br. IV.

U mjesecu listopadu 1944. otkrili su ustaše, da i u »Kožari« postoje dvije organizacije, koje podržavaju vezu s partizanima. »Istragu« su proveli ustaše: Lisac Slavko, Đerek Božo, Švaguša Andrija, Živanović Mato i Grubišić Jerko. Svjedoci Lapčević Stojan iz Zagreba i Auferber iz Osijeka, koji su se nalazili na radu u »Kožari«, iskazali su, da je istraga, koju su proveli ti

ustaše, bila vrlo okrutna, i da je pokretni prijeki »sud« osudio 25 zatočenika iz »Kožare« na kaznu smrti te ih dao strijeljati.

XXI.
U listopadu 1944. započeo je novi još krvaviji režim

U listopadu 1944. prestalo je »zatišje« ustaških zuluma.

U to je vrijeme bio već oslobođen teritorij federalnih jedinica Macedonije i Srbije. Beograd je uskrsnuo kao prijestolnica Demokratske Federativne Jugoslavije, na teritoriju Vojvodine, Hrvatske i Bosne vodili su se bojevi između Narodno-oslobodilačke vojske i njemačko-ustaških vojski, koje su bježale prema sjevero-zapadnoj granici države.

Ustaše su znali, da se približuje konac njihovog pašovanja, pa su Luburić, Boban i drugi »vitezovi« predlagali, da se pokolje sve što nije ustaško. Tako su ustaše od listopada 1944. do posljednjih dana provodili opet masovne likvidacije svih elemenata, koji su bili prema njima neprijateljski raspoloženi.

U Jasenovac su počeli ponovno stizati transporti iz svih neoslobođenih krajeva, čitavi zatvori i kaznione kao i logori imali su da se evakuišu i premjeste u Jasenovac.

Cijelu zimu 1944.-45. tekla je na »Graniku« i u »Gradini« krv.

Svjedok Rožman Ivan iskazuje:

»U mjesecu prosincu 1944. prilikom nastupa kod večere ustaše su prozivali zatočenike i to 150—200 ljudi dnevno, te ih zatvarali u barake pred »Zapovjedništvom«, odakle su ih noću vodili gole, žicom vezane na mjesto »Granik«, tu ubijali i bacali u Savu.

Ja sam to gledao kroz čitavi prosinac iz moje nastambe na »Ciglani«, jer je ta nastamba imala staklene prozore i jer sam ja dolazio oko 10 sati na večer sa rada iz »Stolarije«. Iz moje nastambe vidio sam tačno kako je krvnik Frković ubijao na »Graniku« ljude prerezavši im nožem grkljan i bacao ih u Savu. To sam mogao dobro vidjeti zato, jer je iza tog mjesta bila jaka električna lampa.«

Svjedoci Zadravec Vinko iz Zagreba, Danon Jakob iz Zagreba, Kustorin Marijan iz Kustošije, Grün Walter iz N. Gradiške, Abinum Ješua iz Sarajeva i Kamhi Šabetaj iz Sarajeva dali su u svojim iskazima ovoj Zemaljskoj komisiji podatke, na temelju kojih je ona utvrdila slijedeća zločinstva:

a) Te su zime pobili ustaše oko 3.500 zatočenika, koji su se nalazili na radu u jasenovačkom logoru;

b) Pijani su ustaše silovali redom oko 20 mladih žena, koje su radile na Ekonomiji, te ih zaklali i bacili u Savu;

c) Isto su tako u prosincu 1944. likvidirali na »Graniku« dvije grupe zatočenika, koje su se prijavile — vjerujući u svojoj naivnosti, da će tako spasiti glave — da idu na rad u Njemačku. U prvoj je grupi likvidirano oko 200 zatočenika, koji su pripadali raznim narodnostima i vjeroispovjestima, dok su u drugoj grupi bili sami Srbi;

d) Jednog dana stigao je u logor Ogromni transport, u kojem se nalazilo oko 15.000 radnika i seljaka. Ustaše su ih smjestili u »Glavnom skladištu« i livadama oko njega, te su ih kroz nekoliko tjedana likvidirali postepeno na »Graniku«.

XXII.

Bombardiranje ustaških utvrđenja u Jasenovcu

Dne 30. i 31. ožujka 1945. bombardirali su saveznički bombarderi ustaška utvrđenja u Jasenovcu.

Prigodom toga bombardiranja stradalo je oko 40 zatočenika, a mnogo ih je bilo ranjeno. Planuli su požari i širile se eksplozije.

Ustaše su gonili zatočenike toljagama i hitcima iz revolvera da gase požare, iznose razne stvari iz radionica, i da izlažu svoj život smrtnoj opasnosti. Svjedoci: Lapčević Stojan, Danon Jakob i Kamhi Šabedaj iskazuju, da su tom zgodom ustaški časnici Zrinušić Ante i Zovko Stanko ubili više zatočenika, dok su Mihaljević Marko i Perković Marko mlatili i klali svakog zatočenika, na koga su se namjerili. Ti svjedoci drže, da je koncem ožujka bilo u jasenovačkom logoru na radu oko 5.000 zatočenika.

XXIII.

Konačna likvidacija zatočenika

Početkom travnja 1945. počela je velika ofenziva Narodno-oslobodilačke vojske sa ciljem, da konačno protjera iz zemlje njemačkog okupatora i njegove ustaške sluge.

Ustaška se uprava jasenovačkog logora počela pripremati na bijeg. Luburić je odlučio, da pobije sve zatočenike, a logor i mjesto Jasenovac pretvori u hrpu ruševina i pepela.

U to vrijeme su stigli u Jasenovac veliki transporti, u kojima su se nalazili zatočenici iz Lepoglave, Stare Gradiške i drugih logora i mjesta. Ustaše su sve ove zatočenike ubili na »Graniku« ili »Gradini«.

Svjedok Škrgatić Dragutin iskazuje:

»Sjećam se, da je u Jasenovac stiglo 11 vagona zatočenika iz Lepoglave, pa sam vidio, kad su ti ljudi odvedeni svi noću na »Gradinu« i tamo poubijani.«

Ukupno je stiglo iz Lepoglave oko 700 zatočenika, a još veći broj iz Stare Gradiške.

Ustaše su, kako je iskazao svjedok Breyer Oto, u travnju vodili zatočenike na »vanjske radove«, te ih pobili u okolici Jasenovca.

Pobojali su se, da će se danas-sutra otkriti nova groblja u logoru i oko logora i ustanoviti, koliko je žrtava stradalo od ustaških zločina i kako je stradalo.

Zato su formirali ekipe zatočenika-grobara, kojima su naložili, da iskopaju sva groblja u logoru i izvan logora, u Gradini i Ušticama, i ekshumiraju lješeve poubijanih žrtava. Drugi su zatočenici morali da podižu ogromne lomače. Na dno lomača stavljali su koks, nabacali na nj lješine i kosture, polili sve to naftom i zapalili. Tako su kroz tri tjedna buktile lomače, a zatočenici su promatrali te požare. Svjedok Duzemlić Milan iskazuje, da mu je seljakinja Marinić Marija kazivala, da je promatrala te požare sa krova svoje kuće u Košutarici. Ona tvrdi da je vidjela, kako su ustaše pobili zatočenike. Kada su spalili i posljednji kostur odnosno lješinu, počeli su da piju i međusobno grle i ljube, klikčući od veselja.

Svjedoci zatočenici Abinum Ješua, Danon Jakob, Živković Jovan i Lapčević Stojan, koji su preživjeli posljednje dane Jasenovca, tvrde, da je:

a) dne 20. IV. 1945. likvidirana velika grupa zatočenika iz logora od oko 470 lica;

b) da je u to vrijeme stigla u Jasenovac grupa Sarajlija, koja je mogla brojiti oko 400 ljudi, i da je i ona dotučena na Gradini;

c) da je dne 21. IV. 1945. ostalo u logoru u ženskom odjelu oko 760 žena i djevojaka, koje su radile na Ekonomiji; u kuhinjama ili mljekarnama. Dne 21. IV. kretala je duga povorka tih žena u smrt pjevajući pjesme, pozdravljajući svoje drugove i opraštajući se s njima dovikivala im: »Vi ostajete, mi idemo u smrt«.

Sve su te žene toga dotučene i bačene u Savu ili spaljene na lomači.

Anketna komisija je mjesec dana nakon toga našla mnoge ženske odjevne predmete, kako leže po poljima i putevima između Ekonomije i Save;

d) da je dne 21. IV. nastala panika među zatočenicima, pa se je stotinjak njih objesilo iz očaja po nastambama i radionicama. Tako je dne 22. travnja 1945. ostalo u jasenovačkom logoru br. III. oko 1060 zatočenika.

Ustaše su sve ove zatočenike strpali u veliku tvorničku zgradu kod »Ciglare«, zatvorili daskama sva vrata i prozore i postavili oko zgrade jake straže, da ne bi koji zatočenik umakao.

Čitav dan i čitavu noć bili su svi ustaše zaposleni time, da miniraju jednu tvorničku zgradu za drugom, radionicu za radionicom, skladište za skladištem, baraku za barakom, i da tako izazivlju eksplozije i požare. Tako se je čitav logor pretvorio u užarenu baklju, a njime je odzvanjao tutanj eksplozija.

Zatočenici u onoj velikoj fabričkoj zgradi su znali da im prijeti sigurna smrt, i pretpostavljali da bi ustaše i njihovu zgradu mogli zapaliti i sve ih pobiti.

Odlučili su stoga, da sutradan provale iz zgrade i povedu goloruci borbu na život i smrt. Izabrali su vođom Bakotić Antu. Svaki je zatočenik istrgao iz zida ili vratiju po neki predmet, te su tačno u 10 sati ujutro dne 22. IV. 1945. razbili sva vrata i prozore i pojurili iz zgrade.

U zadnji čas je oko 460 zatočenika klonulo duhom, a mnogi je bio bolestan, star ili tako nemoćan, da se nije usudio upustiti goloruk u borbu.

Onih 600 zatočenika, koje nije ostavila hrabrost, i ako fizički slabi i izmoreni patnjama u logoru, u čežnji za slobodom i' životom prikupili su posljednje snage i napali ustaške stražare, nekoliko njih šakama zadavili te im oduzeli puške. Drugi su zatočenici grabili željezne predmete ili cigle, i udarajući njima po ustašama počeli da trče prema istočnim logorskim vratima po cesti, koja vodi u Košutaricu. Na tom su putu morali da pređu tik kraj Save prostor, koji se nalazio između južnog ogranka velikog zida i rijeke Save.

Ovdje su ustaše imali mnogo bunkera, a u svakom bunkeru po više strojnica, te su iz njih kosili zatočenike.

Bili su ipak iznenađeni, jer nisu očekivali, da će se goloruki zatočenici usuditi da ih napadnu, pa su zaboravili da zatvore istočna logorska vrata.

Tako se na tim vratima odigrao konac borbe, pa je zatočenik Ristić Mile šakama zadavio mitraljesca, koji je branio vrata, oteo mu strojnicu i počeo da puca po ustašama.

Osamdeset zatočenika je moglo da protrči kroz vrata i da se bijegom spasi u obližnjim šumama. Ostalih 520 je poginulo u borbi.

Ustaše su one zatočenike, koji su ostali u logoru, njih oko 460 na broju, pobili. Spasio se samo Živković Jovan iz Bačkog Gradišta, na taj način što se sakrio među ruševine jedne zgrade i tamo čučao 5 dana i noći bez hrane i pića, promatrajući kako ustaše razaraju logor i mjesto Jasenovac.

Kad je posljednji ustaša nestao iz Jasenovca, izvukao se Živković iz svoje rupe, potrčao do Save te je preplivao. U to doba je već došla u Jasenovac, Narodno-oslobodilačka vojska te spasila i njega i onih 80 zatočenika, koji su se probili iz logora.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i nihovih pomagača utvrdila je sva ova zločinstva ustaša preslušanjem svjedoka Solenički Stjepana, Lapčević Stojana, Škrgatić Dragutina, Filipčić Ivana, Kamhi Šabetaja, Abinum Ješue, Ilić Branka, Danon Jakoba,, Živković Jovana, Aleksić Arse i Marić Mihajla, koji su suglasno prikazali, koje i kakove su zločine počinili ustaše prije svoga bijega iz logora br. III.

XXIV.
Proboj iz »Kožare«

U samom mjestu Jasenovcu bilo je dne 23. IV. 1945. na radu u »Kožari« još 147 zatočenika.

Svi su oni vidjeli da u logoru br. III. gore požari i tutnje eksplozije. Vidjeli su, da među ustašama vlada panika i da ovi polaze od kuće do kuće, stavljajući pod njih mine. Pobojali su se i oni, da bi ustaške nemani mogle minirati i baciti u zrak i »Kožaru« s radničkim zgradama, pa su odlučili i oni da pokušaju, da se spase iz logora br. IV.

Razdijelili su se u petnaest udarnih desetina i dogovorili, šta koja desetina ima da radi. Liječnici-zatočenici su podijelili otrov u fijolama, jer je svaki zatočenik htio radije da se otruje, nego da živ padne u ustaške pandže.

Prva je udarna desetina imala da razbije vrata od nastambe, druga da napadne stražare, treća da prereže bodljikave žice, četvrta da razbije vrata koja vode u tvorničko

dvorište, peta da potuče i razoruža ustaše, koji su se tamo nalazili, šesta i sedma da ponese odjeću i hranu, osma da vrši bolničarsku službu, a ostale da se oboružaju, kako koja stigne i da povedu borbu na život i smrt.

Plan je bio dobro smišljen, zatočenici su se hrabro borili i prodrli iz logora, no tada su ih čekale najveće poteškoće. Trebalo je protrčati kroz jasenovačke ulice, doći na poljane, probiti obruč od bodljikavih žica, preći preko nasipa, cesta i željezničke pruge, koji su bili načičkani bunkerima i strojnicama.

Zatočenici Lapčević Stojan i Berger Egon, koji su nam dali opis i podatke za ovaj herojski podvig, tvrde, da se iz »Kožare« spasilo samo 10 zatočenika i priključilo za nekoliko dana odredima Narodno-oslobodilačke vojske.

XXV.
Likvidacija ustaške bolnice

Spomenuto je već ranije, da je u Jasnovcu postojala ustaška bolnica za bolesne i ranjene ustaše jasenovačkog garnizona. U toj su bolnici bili zaduženi radom i mnogi zatočenici u svojstvu liječnika, apotekara, bolničara, čistača, kuhara, kočijaša, šofera i grobara. Dne 23. XV. su prema svjedočanstvu Danon Jakoba naredili Miloš Ljubo i Tomić Jure, da se pobije trinaestorica zatočenika, pa su ih ustaše odveli negdje u polje i tamo pobili.

Samu su bolnicu zajedno s nekolicinom zatočenika otpremili u Sunju.

XXVI.
Iskaz Filipović-Majstorović Miroslava, jednoga od najvećih ustaških krvoloka, komandanta logora Jasenovac

Zemaljska je komisija, u zapisniku od 29. VI. 1945. br. 2006 preslušala kao svjedoka i spomenutog zločinca Filipovića Majstorovića Miroslava, koji je nakon oslobođenja naše zemlje uhvaćen i stavljen pred sud. Onaj dio njegovog iskaza, koji se odnosi na »suđenje« tzv. pokretnog prijekog suda u Jasenovcu, donijeli smo na drugome mjestu.

Ovdje donosimo važnije dijelove ostalog njegovog iskaza. I

istini, jer svi saslušani svjedoci, sami zatočenici, govore

potpuno okolnosno i stvarno o daleko većem broju, naročito o broju žrtava, koje je pobio sam zločinac Majstorović, ipak je i on priznao i iskazao, da je vlastoručno pobio oko 100 žrtava, a samo »prisustvovao« masovnim ubijanjima. Po njegovom priznanju, samo za kratko vrijeme njegova upravljanja logorom od konca mjeseca lipnja do konca mjeseca listopada 1942., dakle za vrijeme od sama 4 mjeseca, likvidirano je 20.000—30.000 nevinih žrtava. On je u to vrijeme bio komandant logora, ali i prije i kasnije vršio je razne službe u Jasenovcu i St. Gradiški i ubijao ljude. Njegov iskaz glasi:

»Istina je, pošto mi je predočen iskaz Vjekoslava Servatzi u koliko se odnosi na pokolj u okolnim selima Banja Luke, da sam ja bio dušobrižnik II. P. T. B. Ja sam kao takav jedne noći sa bojnom II. P. T. B. pošao u akciju i to navodno samo radi pretresa okolnih pravoslavnih sela, koji su bili sumnjivi zbog četništva.« — »Ističem, da sam ja u tom kraju bio kapelan prije NDH. Ja sam vidio, kako su ustaški vojnici vraćali se s pokolja krvavi, poslije se je pričalo, da je tom prilikom pobijeno 2.000 ljudi.«

»U Jasenovcu sam bio kao ustaški časnik i upravitelj logora od konca lipnja 1942. do kraja listopada 1942. Priznajem da sam lično kod javnih strijeljanja ubio oko stotinu zatočenika Jogora Jasenovac i Stara Gradiška. Isto tako priznajem da su se za vrijeme moga upraviteljstva u logoru Jasenovac vršila masovna ubijanja u Gradini, ali ja u tome nisam sudjelovao i ako sam za ta masovna ubijanja znao. Ispravljam se, da sam kod tih masovnih ubijstava prisustvovao, ali ih nijesam izvršivao. Ta masovna ubijanja dopuštao sam kao upravitelj, jer sam imao usmene naloge od Ljube Miloša, a još više od Matković Ivice, a katkada i od Maksa Luburića. U Gradini ubijalo se maljem, i to tako da bi žrtva morala sići u iskopanu jamu, našto je slijedio udarac maljem po glavi odostraga. Osim toga se ubijalo i strijeljanjem i klanjem. Kad su se vršile likvidacije žena i djevojaka u Gradini znam, da su se nad mlađima izvršila i silovanja. O tome je određivao Matković Ivica, a silovanja su, koliko ja znam, vršili Cigani, I to Cigani grobari. Ja nisam vršio silovanja.«

»Za moje vrijeme po mom računu likvidirano je u logoru Jasenovac 20—30 hiljada zatočenika. Posebno ističem, da je u početku ljeta izvršena u Jasenovcu likvidacija logora Đakovo. Tom je likvidacijom rukovodio Matijević Joso, ustaški poručnik.

Kod te likvidacije logora Đakovo računam, da je bilo oko 2—3 hiljade pobijeno Židovki i njihove djece.

Iz Jasenovca sam došao u logor Stara Gradiška коцсет listopada 1942. — 27. III. 1943. Za gornje vrijeme događale su se i u logoru Stara Gradiška masovne likvidacije, koje su se obično vršile izvan logora, tako na pr. u Mlaci, Jablancu, a otpremani su i u Jasenovac. Ovakovi veliki transporti za likvidaciju vršili su se po nalogu Matković Ivice. Na ovaj način otpremljeno je oko 2—3 hiljade ljudi.«

16. IV. 1945. vratio sam se u Jasenovac, gdje sam ostao do konca. Znadem da su u to vrijeme bile vađene lješine zatočenika iz Gradine i spaljivane,***kako bi se zametnuo trag bivšim zločinstvima. Ja nisam sudjelovao u likvidaciji zadnjih zatočenika nego samo u ekshumaciji.«

Prikazali smo tako par desetina masovnih zločinstava, koje su ustaše počinili u Jasenovcu u roku od 4 godine. Ponavljamo da time nisu iscrpljena sva masovna zločinstva, i da nisu navedeni oni bezbrojni zločini mučenja i ubijanja, koje su ustaše izvršili na pojedincu ili na nekolicini zatočenika, pri čemu treba da podvučemo, da su se ti zločini dnevno događali.

Spomenuli smo u općem dijelu, da se broj jasenovačkih žrtava kreće oko cifre od pola milijona, što znači, da je svaki deseti stanovnik tzv. NDH ostavio svoje kosti u Jasenovcu.

Jasenovački zločini ne zaostaju ni malo za zločinima, koje su nacisti počinili u Belzenu, Auschwitzu ili Majdaneku.

Jednako kao i sve ostale fašističke terorističke organizacije i ustaška je teroristička organizacija stvorila kriminalni mentalitet kod svojih članova, koji su ubijali iz »uvjerenja«, svoga kriminalnog uvjerenja.

Notorno je, da su svi ustaški zločinci pristupili u ustašku terorističku organizaciju d o b r o v o l j n o, da su znali za kriminalne ciljeve te organizacije; da se ta organizacija služi kriminalnim sredstvima, da se njena aktivnost sastoji baš u počinjanju kriminalnih djela. Svaki dakle od njih, kad je pristupao u tu organizaciju, znao je i morao znati, da će vršiti zločine, organizovane, masovne zločine, znao je dakle za posljedice svoga pristupa u članstvo. Ne može se stoga služiti izgovorom, da mu je počinjanje djela bilo naređeno, i prebacivati odgovornost na naredbodavce.

Dokazi o zločinima u Jasenovcu

Pismenih dokumenata o ovim zločinima u jasenovačkom logoru Zemaljska komisija nije našla. Da zbrišu tragove ovog besprimjernog mučilišta, koji je po težini i svireposti zločina bezuvjetno bio jedan od najkrvavijih od svih nacističkih logora u Evropi, ustaški su zločinci uništili sve dokumente. Međutim, da su i sačuvani svi oni spisi, koje je vodilo »upraviteljstvo logora«, ni ti spisi ne bi mogli poslužiti, da se iz njih crpe pouzdani podaci barem za broj žrtava. Iz iskaza saslušanih svjedoka ustanovilo se, da se žrtve, koje su bile pobijene, nisu uvijek registrirale.

Pri utvrđivanju zločina i svih ostalih važnih momenata i okolnosti Zemaljska je komisija provela dokaz saslušanjem svjedoka, uviđajima na licu mjesta u Jasenovcu te fotografskim snimcima logora i okolice.

Preslušana su 62 svjedoka i to: Abinum Ješua iz Sarajeva,
Sarač Izmailova 23, Aleksić Arsa iz Donjih Bogićevaca,
Auferber Mijo iz Osijeka,
Balija Branko iz Zagreba, Zagorska 44,
Berger Egon, komanda grada Zagreba, namještenik -Propodjela,
Bing Julio iz Virovitice,
Breyer Oto iz Bjelovara,
Bzik Stjepan iz Kupljanova kbr. 12,
Blumschein Zlatko iz Zagreba, Palmotićeva 60,
Bednjanec Slavko iz Zagreba, Barutanski jarak 25,
Danon Jakob iz Zagreba, Palmotićeva 32a,
Devčić Natko iz Zagreba, tajnik Konzervatorija,
Duzemlić Milan iz Drenovog Boka,
Dobaj Karlo iz Sarajeva,
Dominec Ivan iz Zagreba, Iica 224,
Duvnjak Mato iz Kustošije br. 23,
Fajdetić Grgur iz Kompolja,
Filipčić Ivan iz Zagreba, Postaja Sava,
Finzi Jakob iz Sarajeva,
Flumiani Milan iz Zagreba, Kušlanova 34,
Gelb Makso iz Zagreba,
Grgurović Vera iz Zagreba, Gajeva 2b,
Grün Walter iz Nove Gradiške,
Habijanec Josip iz Zagreba, Nova Cesta 38,

Hebner Marijan iz Zagreba, Lorkovićeva 8,
Heršak Josip iz Zagreba, Cvjetna cesta 41,

Iić Branko iz Živinice 28,
Jovanović Svetozar iz Osijeka, Mobil, otsjek,
Kamhi Šabetaj iz Sarajeva,
Katalinić Andrija iz Ludbrega,
Kosina Franjo iz Zagreba, Jarun br. 82,
Kovačević Vojislav iz Zagreba, Vinogradska 21,
Krkač Tomo iz Jakovlja,
Kuhada Nikola iz Pušće,
Kutnjak Srećko iz Zagreba, Livadićeva 22,
Lapčević Stojan iz Zagreba, Ukrinska 12a,
Kuštorin Marijan iz Kustošije, Mosorska 1,
Magdić Miško iz Vrapča, Perjavica 26,
Marić Mihajlo iz Obrovnice,
Matas Pavao iz Trstenika kod Pušće,
Miliša Đorde iz Zagreba, Zelengaj,
Novak-Perjanec Mato iz Kobiljaka kod Sesveta,
Orlić Šime iz Zagreba, Ilica 180a,
Pejnović Đuro iz Zagreba, Brigada V. Četkovića,
Richter Rudolf iz Zagreba, Višegradska 5a,
Rožman Ivan iz Zagreba, Rojićeva br. 3,
Slovenec Rudolf iz Zagreba, Seljina brig. IV. divizija,
Solenički Stjepan iz Novaka br. 66 kod Donje Bistre,
Srića Dragan iz Zagreba, Palmotićeva 2,
Stažić Josip iz Zagreba, Padovčeva 3,
Steiner Hinko iz Zagreba, Nova Ves 83,
Šetinc Marijan iz Dolenjske Jesenice 7,
Škrgatić Dragutin iz Zagreba, Rudeš, Trebinjska ulica,
Šlajfer Filip iz Zagreba, Martićeva 47,
Šulina Mato iz Crikvenice,
Švarcenberg Adolf iz Zagreba, Iica 15,
Tot Ljudevit iz Zagreba, sada u Garešnici,
Trbojević Nemanja iz Zagreba, Omiška 2,
Zadravec Vinko iz Zagreba, Vranovina 22,
Zauhar Stjepan iz Zagreba, Škrlčeva 39,
Živković Jovan iz Bačkog Gradišta.

Sve su to bivši zatočenici, koji su dulje vremena, neki čak i pune četiri godine, proveli u samom logoru Jasenovac, i koji su svoje iskaze dali na osnovu vlastitog iskustva i neposrednog opažanja. Od uhapšenih zločinaca dao je kratak iskaz Filipović-Majstorović Miroslav. Važnije dijelove iz njegova iskaza donijeli smo također u ovom prikazu.

Uviđaje na licu mjesta u Jasenovcu obavila je Zemaljska komisija sa stručnim aparatom.

Izvršena su tri uviđaja.

Prvi je uviđaj obavila Okružna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Novoj Gradiški dne 11. maja 1945.

Drugi je uviđaj izvela posebna anketna komisija, koju je Zemaljska komisija uputila u Jasenovac dne 18. maja 1945., da ispita preostale tragove zločina. Ta se komisija sastojala od jednog referenta ove Zemaljske komisije, od 3 suca viših sudova, te od dva liječnika-vještaka sudske medicine.

Treći je uviđaj obavila ova Zemaljska komisija sa svojim referentom uz sudjelovanje sudbeno-liječničkih vještaka te 2 fotografska stručnjaka.

Sve su te tri komisije pregledale mjesto Jasenovac s logorom br. IV., te logorom br. III. kraj Jasenovca i rezultat svoga rada zapisnički utvrdile.

Prva je komisija provela uviđaj i u Gradini i u Ušticama.

Komisije su pregledale čitav teren i zgrade, pregledale mnoge lješine zatočenika, koje su ležale na obali Save ili u Savi odnosno koje su bile zakopane plitko u zemlji.

Prema suglasnom vještačkom nalazu i mišljenju, sve lješine koje su pronađene u Savi i na obali Save pokazuju zajedničku osebinu uznapredovalog posmrtnog truležnog raspadanja, što je ometalo ustanovljenje identiteta Iješina, a odijela i eventualno nađeni predmeti nisu uopće dolazili u obzir kao faktori identifikacije.

Gotovo o svakoj Iješini visi žicom vezani uteg ili su joj ruke vezane sprijeda ili straga ili su prebijene kosti ekstremiteta ili lubanje itd. I to je gotovo redovna pojava nekog nasilnog čina bilo na živom ili na usmrćenom čovjeku ili ženi. Uzroci smrti nisu mogli biti u svakom konkretnom slučaju precizno ustanovljeni, ali jedno im je zajedničko: da je svaki uzrok smrti bio nasilne naravi kao: opsežni prelom lubanje ili utopljen je, davljenje, gušenje itd.

». . .Gotovo sve lješine pokazuju stanje vrlo izražene mršavosti, koju ne prikriva niti nadutost potkožnog tkiva, koja je nastala od stvorenog plina kod posmrtnog uznapredovalog raspadanja lješine tako, da se za izvjesne pronađene Iješine dopušta mogućnost, da je smrt nastupila uslijed izražene tjelesne slabosti, iznurenosti i neishranjenosti kao posljedice kroničnog teškog gladovanja.

Redovni profesor univerziteta, sudbeno-liječnički vještak dr. Premru potkrjepljuje ovo svoje mišljenje još i time, što je za vrijeme svog zatočeništva u jasenovačkom, logoru u god.

1941. i 1942. lično, jasno i dobro vidio sve načine mučenja i usmrđivanja velikog broja zatočenika — od strijelnih rana do uboda nožem, otsjecanja glava sjekirom, udaranja maljem i batom po glavi, bacanja u Savu, paljenja živi ljudi itd.. »

U porušenoj nastambi za muške zatočenike nalazi se lješina muškarca, čiji identitet nije mogao biti ustanovljen, a sama je u teškom raspadanju. U blizini ženske nastambe nalaze se dijelovi ženske odjeće i rublja, a na logorskom području je razbacano mnogo ženske i muške obuće, muških kravata i kovčega napunjenih dječjim odjevnim predmetima. U jednoj minama razrušenoj zgradi za staju pronađene su četiri posve pougljene lješine koje su bile spaljene žive ili usmrćene.

Kraj izgorenih zatočeničkih nastamba nalaze se tri električna stupa, na kojima se vide zabiti klinovi, na svakom stupu po tri klina. Prema iskazu preslušanih svjedoka na tim su se klinovima obavljala vješanja zatočenika. Osim toga blizu tih stupova nalazi se jedna kompletna sprava tj. vješala, prema iskazu istih svjedoka, na tim vješalvma su vješani zatočenici.

Na izvjesnom dijelu logorskog područja tj. odmah kod spomenutih stupova nalazi se oveći prostor, koji je sav prekopan i koji je prema iskazima svjedoka služio kao zatočeničko groblje. Dne 21. aprila o. g. ti su Iješevi iskopani i očito radi prikrivanja tragova zločina spaljeni— prema iskazima svjedoka — u jednom obližnjem jarku, gdje se još danas vidi nešto pepela dok stijene jarka pokazuju znakove sagorjevanja. U blizini toga mjesta pronađena je oveća hrpa koksa. Na mnogo mjesta u logorskom području pronađeno je mnogo lanaca, koji prema svom obliku jasno pokazuju da su služili kao okovi za ruke i noge zatočenika.

Tako glase najvažnije točke nalaza i mišljenja iz zapisnika od 18. maja 1945. o uviđaju na licu mjesta u Jasenovcu, koji je obavila posebna anketna komisija.

Uviđaj, koji je izvela na licu mjesta ova Komisija 18. VI. 1945. obavljen je radi toga što je rijeka Sava u lipnju znatno opala, pa su iskrsnuli neki čamci u kojima su se nalazile lješine, a čitava se sjeverna obala Save nanizala prudovima i muljem, u kojem su se nalazile mnogobrojne lješine.

Komisija je pronašla lješine muškaraca i žena, neke gole a neke obučene, nekima je lubanja odnosno čeona ili sljepo- očna kost bila razbijena a drugima čitava, nekima je bila glava odrubljena ili ruke odrezane, dok su druge bile čitave. Sve su ove lješine odnosno kosturi imali ruke vezane žicom

odostrag, a u žicu su bili obješeni željezni utezi u obliku karika ili nanizanih kotačića. Utezi su mogli biti teški 3—5 kg. Sudbeno-liječnički vještak je dao ovaj nalaz i mišljenje:

»Smatram da su lješine stare od jedan i po do tri mjeseca a u izvjesnim slučajevima i vise mjeseci. Točnije odre-

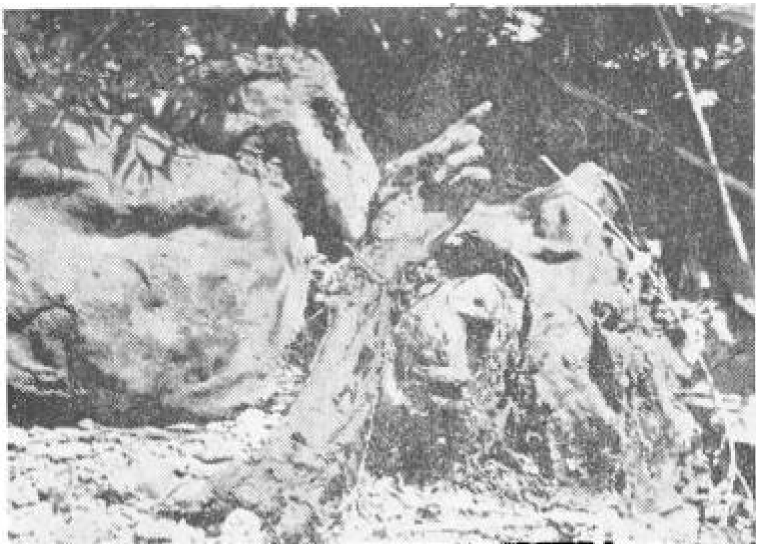
Lješina kojoj su ruke vezane žicom i opterećene željeznom pločom

đivanje starosti lješina nije moguće iz više razloga: kao naknadno gnjilenje izvan vode, zatim mehaničko djelovanje vodene struje, kao i radi toga što su ih ribe izjedale.

Nadalje se može zaključiti, da su lješine bile bačene u vodu nakon što su usmrćene prije toga tupo tvrdim udar-

cem u predjelu glave i razbijanjem kostiju lubanje ili da su bile zaklane, što se ne može točno ustanoviti uslijed trulosti Iješina, ili da su bile žive bacane u vodu nakon što su samo udarcem onesviješćene, što se zaključuje iz činjenice da su lješine vezane i opskrbljene željeznim utezima.«

Uviđajem koji je izvela Okružna komisija u Novoj Gradiški dana 11. V. 1945. na licu mjesta u logoru Jasenovac bez liječničkih vještaka ustanovljeno je ovo:

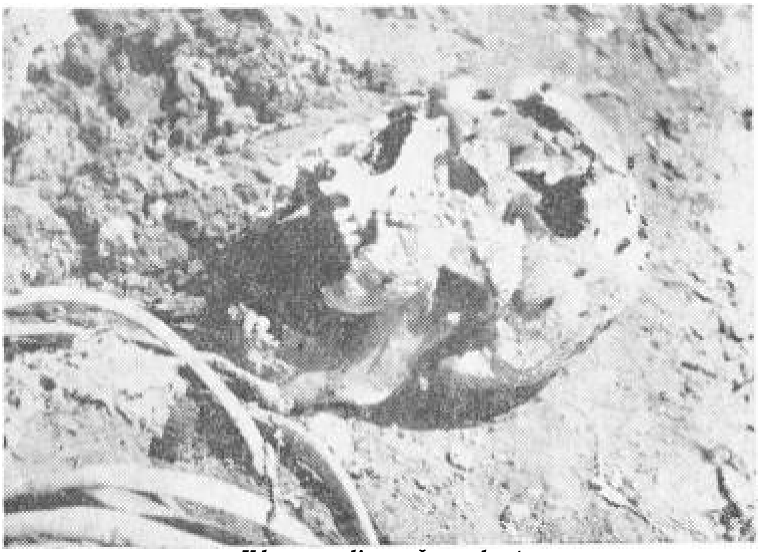

Lješina kojoj su ruke svezane na leđima žicom

»Kraj izgorjele ambulante nađeni su kosturi nekih 9 lješeva. Prema izjavi svjedoka Živkovića (koji je prisustvovao očevidu), to su bili lješevi zatočenika, koji su se objesili 21. IV. 1945. iz straha pred ustašama, jer su ovi 20. IV. 1945. u noći poklali odnosno pobili tupo tvrdim predmetima 400 zatočenika, koji su bili bačeni u Savu.

Uz obalu rijeke Save vide se na više mjesta lješevi. Kod većine lješeva opaža se, da su im ruke vezane otraga. Prema izjavi Živkovića, ovi lješevi su od zatočenika. Opažaju se lješevi kako plivaju Savom.«

Ista se ta Komisija zaputila u Gradinu i Uštice, koji se nalaze na bosanskoj strani Save. Tu je ustanovljeno slijedeće: »U sredini šljivika Mile Božičića nalazi se jedan prostor dug 6, a širok 13 koraka, koji je sav posut pepelom i ostacima kostiju, koje nisu sasvim izgorjele. Kraj toga garišta nalaze se lopata i tačke. Lišće je od gotovo čitavog šljivika izgorjelo, samo tu i tamo na po kojoj šljivi na kraju šljivika ima na granama zelenog lišća.

Udarac maljem u čeonu kost

S jedne i druge strane garišta tlo je šljivika izorano. U jednom uglu nalazi se 9 bačava od nafte, na više mjesta u šljiviku vide se tragovi od prolivene nafte. I na onim dijelovima šljivika, koji su preorani, vide se mjestimično tragovi nafte, pepela i ostaci ljudskih kostiju, koje nisu izgorjele. Vidi se tu i tamo koja koščica, nađena je i koja lopatica, a iz jedne duboke jame je izvađena donja ljudska vilica. Nađeno je na garištu i ljudske kose.

Na onom dijelu šljivika koji je izoran vide se naročito na zemlji između šljivika, koja zemlja nije mogla biti izorana, tragovi pepela i ostaci ljudskih kostiju. Uz ovaj šljivik

nalazi se oranica Laze Jandrića, koja je svježe preorana. Po svemu izgleda, da su se i iz te oranice iskapale lješine i palile u voćnjaku. Na to upućuje nalaz kosti, na kojoj se držala zemlja, a koja je kost nađena u tačkama. Tu je nađen komad ljudskog zubala i tri zuba, a osim toga se nalazi tu i tamo koja koščica. Mjestimično su nađeni i komadi koksa.

Iza voćnjaka se nalazi druga oranica, od prilike iste veličine kao i voćnjak. Preko nje idu 4 metra široki tragovi od pepela i kostiju. Po tragovima se zaključuje, da se je tim tragovima u tačkama vozio i rasipavao pepeo. Na tu je oranicu bačeno par velikih grana, koje su otsječene od šljiva u šljiviku. Grane su izgorjele.

Lubanja sa razmrskanom zatiljnom kosti

Drug Španović, koji je na tom mjestu bio 6. maja 1945. navodi, da je u šljiviku na više mjesta vidio i tragove krvi. To su vidili i Mato Jugović, Stipe Jugović i Franjo Šlafer, svi iz Uštica.

Na toj su oranici nađene jedne ljudske ručne tezgere (sanduk za nošenje). Te su tezgere bile pune pepela i ostataka ljudskih kostiju, koje nisu sasvim izgorene. Idući tim tragom dalje dolazi se do Save, koja je daleko 315 koraka. Taj trag u širini od 2 metra vodi u samu Savu. Trag je od pepela i

ljudskih kostiju, a nađeno je i kose. Po tim se tragovima vidi, da su pepeo i ostaci kostiju nošeni u tezgerama i voženi u tačkama do Save te bacani u vodu.«

Raznim fotografskim snimcima snimljene su lješine i kosturi zatočenika, koji su nađeni u Savi, na obali Save, unutar logora, u raznim zgradama logora, ili su iskopani iz zemlje. Snimljeni su zatim ostaci logora, koji su ustaše na bijegu minirali i spalili.

E

ZAKLJUČAK

Ovako plansko, okrutno mučenje i ubijanje ljudi sigurno još historija nije zabilježila. Ustaški zločinci postupali su točno po uzoru svojih njemačkih gospodara, oni su najsavjesnije izvršavali njihova naređenja, a sve u jedinom cilju, da se naši narodi što više istrijebe a njima stvori što veći životni prostor.

Potpuna zavisnost ustaša o njemačkom gospodaru, samo osnivanje logora, upućivanje u logor »nepoćudnih«, najbrutalnije primjenjivanje hitlerovske rasističke i nacističke teorije te konzekventno tjeranje u logore i istrjebljivanje svih rasno i nacionalno »nečistih«, iste metode mučenja, ubijanja uz male varijante »specijaliteta« ustaških svireposti, gradnje peći i spaljivanje žrtava u pećima (Picillijeva peć), sve to upućuje, da su i Jasenovac i zločini u njemu bili njemački recept, njemačko hitlerovsko naređenje, a izvršenje djelo njihovih slugu, ustaša.

Radi toga i sva odgovornost za zločine u Jasenovcu pada podjednako na njihove njemačke naredbodavce i ustaške izvršioce.

I.

Pored članova njemačke vlade i ostalih njemačkih naredbodavaca za ove zločine odgovoran je u prvom redu t. zv. poglavnik Ante Pavelić.

II.

U drugom redu odgovorni su svi njegovi »doglavnici« i »državni viječnici« kao i svi »ministri« koji su bili na dužnosti za te ere, naročito »ministri unutrašnjih poslova«: dr. Artukovć Andrija, dr. Lorković Mladen, dr. Nikšić Ante i Frković Mato.

III.

U trećem redu odgovorni su svi ravnatelji »Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost« i šefovi Ustaške nadzor-

ne službe« kao: Kvaternik Eugen, Jurčić Milutin, Cerovski Božidar, Tomić Viktor, Lisak Erich, Herenčić Ivo, dr. Zimpermann Ljudevit, dr. Crvenković Filip, Tomašević Ivan, Vragović dr. Josip, Wagner Karlo, Rukavina Joso, Lučić Franjo, Benak dr. Aleksandar, Božinović dr. Zvonimir, Kirin Ico, Majić dr. Josip, Vaško Tibor, Fario Fabjan, Paver Vjekoslav, Gržeta Nikola, Radoš Franjo, Tomljenović Stjepan, Turkalj Branko, Mak Miroslav, Ceko Ivan, Fulanović Miroslav.

IV.

Odgovorni su svi viši i niži zapovjednici logora u Jasenovcu: Luburić Vjekoslav nazvan Maks, Šarac Ante, Miloš Ljubo, Filipović Majstorović Miroslav, Brkljačić Ivica, Šakić Dinko, Picilli Hinko, Matković Ivica, Pavlović Mirko i Džal Jakob.

V.

Konačno su odgovorni svi ustaški časnici, dočasnici, ustaše stražari te doušnici i logoraši, koji su mučili ubijali, i to:

Alilović Ivan i Fran, zastavnici, Andričevć Ivica, vodnik, Altarac Ante, poručnik.

Bagarić Karlo, Balić Paško, Bašić Stevo Pindžo, sve ustaški dočasnici, ing. Beretin, tehničar, Boras Ante, Drago i Ivan, ustaški dočasnici, Bračić Nikola, vodnik, Brkljačić Jurica, zastavnik, braća Budimir, ustaški dočasnici, Brzica Petar, natporučnik, Burić Brusić Milan i Buntić Stepi i Šimun, dočasnici.

Ciprijanović Jakob, poručnik.

Čačić Ivan, ustaški časnik, Čop Luka, vodnik, Čolak Petar, dočasnik, Čotić Mirko, dočasnik, Čovičić, Črček Joža i Čupić Jozo, poručnici.

Ćenan Ivan, dočasnik.

Dangubić Milan, vodnik, Delač Petar dužnosnik, Diamantstein Bruno, logoraš-slobodnjak, Đerek Božo, upravitelj Kožare, Dulkić Alaga, vodnik, Dimač Luka, časnik, Došen Mato i Dukarić Franjo, vodnici.

Elez Ante, natporučnik.

Falcini Vjekoslav, dočasnik, Forentić Stjepan, dužnosnik, Friganović Ante, vodnik i Frković Mile, vodnik.

Galić, logoraš, Glavinić Ante, dočasnik, Gašparović Dragan, zastavnik, Grgošević Jozo, zastavnik, Glamuzina Marko, poručnik, Grbavac Ivan, dužnosnik, Grubišić Jerko i Grgić Jure, zastavnici.

Hadžić Osman, logoraš-slobodnjak, Hirschberger Nikola, zastavnik, Hodžić Latif, dužnosnik, Horvat Ivan, rojnik i Horvat Mato, vodnik.

Ivanović Joso ml., dužnosnik, IIIe, poručnik iz Šibenika.

Jandić Ante, vodnik, Janković, logoraš-slobodnjak, Jarak Petar, zastavnik, Jurčević Ivan, vodnik, Juričić Jerko, zastavnik, Jusić Mujo, poručnik i Jusić Šaban, dočasnik,

Kapetanović Ahmet, natporučnik, Kardun Nikica, natporučnik, Kojić Ante, poručnik, Kojić Žarko, poručnik, Keza Mirko, dočasnik, Kolobarić Josip, zastavnik, Kolak Petar, vodnik, Kolarić Zlatko, natporučnik, Kordić Tihomir, poručnik, Košić Ante, dočasnik, Krešić Tvrtko, satnik, Kvesić Stipo, vodnik i Kujundžić Stipe, dočasnik.

Lipovac Zvonimir, vojni svećenik, Lisac Slavko, zastavnik, Lužić Stjepan, vodnik.

Mačković Josip, dužnosnik, Mandušić Ante, satnik, Majetić Dane, vodnik, Markotić Stanko, vodnik, Maričić Jerko, natporučnik, Markić Ivan, vodnik, Martinović Slavko, vodnik, Martinović Stojan, zastavnik, Mataja Josip, bojnik, Matijević Miro, bojnik, Matijević Joco, natporučnik, Matek Milan, zastavnik, Mihić Pajo, satnik, Matković Ljubo, časnik, Matijević Matija, logoraš, Medvedović Mato, bojnik, Mihaljević Marko, zastavnik, Miljković Martin, natporučnik, Modrić Ante, zastavnik i Musa Mato, dočasnik.

Nekić Ivan, Neorčić Vlado i Novosel Stjepan, vodnici.

Ostojić Mate, dočasnik.

Pavičić Petar, vodnik, Pehar Nikola, dočasnik, Pehar Petar, vodnik, Perković Marko, zastavnik, Penarić Mate, natporučnik, Petek Franjo, satnik, Polić Marin, poručnik, Poldrugi Stjepan, zastavnik, Polić Drago, dočasnik, Prpić dr. Mihajlo, satnik, vojni sudac, Prpić Stipe, natporučnik, Primorac Silvestar, Pudić Dragutin i Prgeša Ante, zastavnici.

Radić Miroslav, bojnik, Remenar Antun, satnik, Rendjec, natporučnik i Ružić Blago, zastavnik.

Sabljić Ilija, zastavnik, Stojčić Jozo, natporučnik, Spiller Herman, logoraš-slobodnjak, Skočibušić, časnik, Slišković Ivan, ustaški poručnik, Stanković Marko, zastavnik, Sudar Josip, satnik, Sudar Mile mlađi i stariji, vodnici.

Šepović Miro, vodnik, Štimac Dane, vodnik, Švaguša Andrija časnik.

Tomas Josip, zastavnik, Tomić Jure, poručnik i Tralić Mirko, zastavnik.

Užičanin Rašid, dužnosnik.

Vasilj Ilija, poručnik, Vasilj Mate i Luka, dočasnici, Vidović Mile, vodnik, Visaković Nikola, bojnik, Vlaho Vinko, zastavnik, Vrban Mate, zastavnik i Vučić Ivan, dočasnik.

Zokić Ante, logoraš, Zrinušić Ante, zastavnik i Živanović Mato, poručnik,

te svi ostali ustaše, kojima identitet nije ustanovljen.

Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača utvrdila ih je sve kao najteže zločince, narodne izdajice i narodne neprijatelje i smatra, da moraju biti najstrože kažnjeni za sve zločine i nedjela, koja su počinili.

U Zagrebu, dne 15. studenoga 1945.
Broj: 4547/45.

ZEMALJSKA KOMISIJA ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA

Sekretar:
dr. Ante Štokić, v. r.

Predsjednik
dr. Venceslav Celigoj, v. r.

Sadržaj

Izdavač:
JU Spomen područje Donja Gradina

Za izdavača:
Milorad Bukva

Štampa:
Grafopapir
Banja Luka

Za štampariju:
Petar Vukelić

Tiraž 500

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

343.819.6(497.13)"1941/1945"
341.485(497.5+497.6)"1941/1945"

ЗЛОЧИНИ у логору
Zločini u logoru Jasenovac. - Donja Gradina :
JU Spomen područje Donja Gradina, 2013 (Banja Luka
: Grafopapir). - 84 str. : ilustr. ; 19 cm

Na vrhu nasl. str.: Zemaljska komisija Hrvatske za
utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.
- Tiraž 500. - Fototipsko izd.: Zagreb, 1946.

ISBN 978-99955-768-0-6

а) Јасеновац (концентрациони логор)
COBISS.BH-ID 3657240